

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет історії, політології та національної безпеки
Кафедра всесвітньої історії

Білик Вікторія

**ІСТОРІЯ ПЕРВІСНИХ СПІЛЬНОТ ТА
СТАРОДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ АЗІЇ ТА АФРИКИ**

Методичні рекомендації для здобувачів освіти
спеціальності 014 – Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
освітньо-професійної програми «Середня освіта. Історія та громадянська
освіта»

Луцьк-2025

УДК 94(3)(072)
ББК 63.3(0)2я73-9
І-9

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Протокол № 6 від 20.02.2025 р.)*

Рецензенти:

Панишко Сергій Дмитрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Історія первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки. Методичні рекомендації для здобувачів освіти спеціальності 014 – Середня освіта (Історія та громадянська освіта) освітньо-професійної програми «Середня освіта. Історія та громадянська освіта». Луцьк, 2025. 70 с.

У виданні вміщено силабус освітнього компонента «Історія первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки», складений відповідно до планів факультету історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки з напрямку підготовки «Історія», кваліфікаційний рівень «Бакалавр»; теми і плани практичних занять, основні терміни, методичні рекомендації здобувачам освіти для підготовки до семінарських занять, перелік тем для самостійного опрацювання, контрольних питань та перелік основної і допоміжної літератури з ОК.

УДК
94(3)(072)
ББК 63.3(0)2я73-9
І-90

© Білик В. А.
© Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2025.

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Силабус нормативного освітнього компонента.....	6
Тематика лекційного курсу.....	16
Методичні рекомендації здобувачам освіти для підготовки до семінарських занять.....	26
Перелік тем для самостійного опрацювання.....	60
Перелік контрольних питань з освітнього компонента.....	60
Перелік основної та допоміжної літератури з ОК.....	64

ПЕРЕДМОВА

Історія первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки є складовою всесвітньої історії, яка досліджує найдавніші етапи становлення та розвитку людського суспільства і перших державних утворень. Вивчаючи становлення людського суспільства, ми з'ясуємо питання походження людини, зародження і початковий розвиток її господарської і суспільної діяльності, виникнення і розвиток матеріальної та духовної культури, формування рас та зародження перших протодержавних утворень.

В історії людства на певних етапах окремі народи ставали носіями суспільного прогресу. Сприятливі природні умови субтропічної зони Близького Сходу стали причиною того, що саме в долинах річок Євфрату, Тигру та Нілу сформувалися ранні цивілізації та їх перші держави. Згодом вони виникли у долинах річок Інду і Гангу в Індії, Хуанхе і Янцзи в Китаї. Тобто, перші в історії людства держави утворилися в Азії і Африці – регіоні, який в історіографії традиційно називається Стародавнім Сходом.

Програма підготовки фахівців у сучасних закладах вищої освіти, з урахуванням вимог кредитно-модульної системи, за Болонським процесом, передбачає набуття знань не лише під час лекцій і семінарських занять, але й у процесі самостійної роботи здобувачів освіти. Тому значну частину матеріалів з історії первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки студентам та студенткам доведеться опрацьовувати самостійно. Якщо раніше проблемою було знайти необхідну інформацію, то зараз актуальною проблемою є зорієнтуватися в її стрімкому потоці, що особливо важливо для молодих людей, які схильні до категоричних та поспішних висновків.

Дана розробка має на меті сприяти кращому засвоєнню здобувачами освіти матеріалу з початкового етапу історії людства і перших цивілізацій. Навчально-методичний посібник має таку структуру: силабус освітнього компоненту, тематика лекційного курсу, методичні рекомендації студентам і студенткам для підготовки до семінарських занять, перелік тем для самостійного опрацювання та контрольних питань з освітнього компоненту, методичне забезпечення ОК.

У силабусі представлені теми лекційних та семінарських занять, теми, винесені на самостійне опрацювання. Окремо подані теми і плани семінарських занять з переліком необхідних для засвоєння термінів, переліком джерел та методичними рекомендаціями, які мають полегшити здобувачам пошук відповідної інформації і підготовку до занять. Завершується посібник переліком основної та допоміжної літератури.

ОПИС ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-професійна програма, освітній рівень	Характеристика освітнього компонента
Денна форма навчання	Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Освітньо-професійна програма: Середня освіта. Історія та громадянська освіта; бакалавр	Нормативний
Кількість годин/кредитів 150/5		Рік навчання 1
ІНДЗ: є		Семестр 1
		Лекції 42 год.
		Практичні (семинарські) 40 год.
		Самостійна робота 58 год.
		Консультації 10 год.
	Форма контролю: екзамен	
Мова навчання: українська		

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-професійна програма, освітній рівень	Характеристика освітнього компонента
Заочна форма навчання	Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Освітньо-професійна програма: Середня освіта. Історія та громадянська освіта; бакалавр	Нормативний
Кількість годин/кредитів 150/5		Рік навчання 1
ІНДЗ: немає		Семестр 1
		Лекції 10 год.
		Практичні (семинарські) 12 год.
		Самостійна робота 110 год.
		Консультації 18 год.
	Форма контролю: екзамен	
Мова навчання: українська		

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ВИКЛАДАЧА

Прізвище, ім'я, по батькові: Білик Вікторія Андріївна

Науковий ступінь: кандидат історичних наук

Вчене звання: доцент

Посада: доцент кафедри всесвітньої історії

Контактна інформація: 0676485336, Bilyk.Viktoria@vnu.edu.ua

Розклад занять: <http://194.44.187.20/cgi-bin/timetable.cgi?n=700>

ОПИС ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Анотація. Історія первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки є складовою всесвітньої історії, яка досліджує найдавніші етапи становлення та розвитку людського суспільства і перших державних утворень. Вивчаючи становлення людського суспільства, ми з'ясуємо питання походження людини, зародження і початковий розвиток її господарської і суспільної діяльності, виникнення і розвиток матеріальної та духовної культури, формування рас та зародження перших протодержавних утворень.

В історії людства на певних етапах окремі народи ставали носіями суспільного прогресу. Сприятливі природні умови субтропічної зони Близького Сходу стали причиною того, що саме в долинах річок Євфрату, Тигру та Нілу сформувалися ранні цивілізації та їх перші держави. Згодом вони виникли у долинах річок Інду і Гангу в Індії, Хуанхе і Янцзи в Китаї. Тобто, перші в історії людства держави утворилися в регіоні, який в історіографії традиційно називається Стародавнім Сходом.

Програма підготовки фахівців у сучасних ЗВО, з урахуванням вимог кредитно-модульної системи, за Болонським процесом, передбачає набуття знань не лише під час лекцій і семінарських занять, але й у процесі самостійної роботи здобувачів освіти.

Мета і завдання освітнього компонента.

Мета: формування у здобувачів освіти ґрунтовних знань про основні етапи становлення і розвитку людського суспільства та перших держав у

східному регіоні, особливості їх політичного, соціально-економічного та культурного функціонування.

Завдання:

- визначити основні чинники формування та становлення людини і перших спільнот;
- простежити основні напрямки еволюції людини;
- розглянути механізми формування соціальних інститутів первісності на певних етапах історичного розвитку;
- відобразити основні чинники формування, функціонування та еволюції стародавніх цивілізацій, виявити їх особливі риси та взаємозв'язки;
- проаналізувати економічні, соціальні, політичні та культурно-етнічні характеристики функціонування старосхідних держав;
- визначити особливості становлення держав та їх політичного розвитку в окремих регіонах Азії та Африки;
- розкрити особливості методики подачі матеріалу ОК на уроках історії в школі.

Пререквізити. Для ефективного засвоєння ОК «Історія первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки» здобувачі освіти повинні паралельно вивчити дисципліни «Археологія» та «Давня історія України».

Постреквізити. Вивчення даного освітнього компонента необхідне для успішного засвоєння в подальшому таких ОК як «Історія Античності» та «Історія країн Азії та Африки в середні віки та новий час».

Результати навчання (компетентності)

Інтегральна компетентність

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі у галузі середньої освіти, що передбачає застосування теоретичних знань і практичних умінь з наук предметної спеціальності, педагогіки, психології, теорії та методики навчання і характеризується комплексністю та умовами організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, до застосування знань у практичних ситуаціях.

ЗК2. Знання й розуміння предметної області та професійної діяльності.

ЗК4. Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук, аналіз та обробку інформації з різних джерел, ефективно використовувати цифрові ресурси і технології в освітньому процесі.

Фахові компетентності (ФК):

ФК1. Здатність перенесення системи наукових знань у професійну діяльність та в площину навчального предмету.

ФК4. Здатність формувати і розвивати в учнів ключові та предметні компетентності засобами навчального предмету та інтегрованого навчання; формувати в них ціннісне ставлення; розвивати критичне мислення.

Предметні компетентності (ПК):

ПК2. Знання новітніх досліджень в галузі історії.

ПК3. Знання категоріально-понятійного апарату історичної та громадянознавчих наук, здатність орієнтуватися в науковій періодизації історії, використовувати її як засіб пізнання історичного процесу.

ПК6. Здатність здійснювати критичний аналіз джерел інформації та використовувати їх у професійній діяльності.

Результати навчання (РН):

РН1. *Відтворює* основні концепції та принципи педагогіки і психології; *враховує* в освітньому процесі закономірності розвитку, вікові та індивідуальні особливості учнів.

РН3. *Називає* та *аналізує* методи цілепокладання, планування і проєктування процесів навчання і виховання учнів на основі компетентнісного підходу з урахуванням їхніх освітніх потреб;

класифікує форми, методи і засоби навчання предмету в закладах загальної середньої освіти.

РН4. *Здійснює* добір і *застосовує* сучасні освітні технології та методики для формування предметних компетентностей учнів; критично оцінює результати їхнього навчання та ефективність уроку.

РН5. *Вибирає* відповідні форми та методи виховання учнів на уроках і в позакласній роботі; *аналізує* динаміку особистісного розвитку учнів; *визначає* ефективні шляхи їхньої мотивації до саморозвитку та спрямування на прогрес і досягнення з урахуванням здібностей та інтересів кожного з них.

РН7. *Демонструє* знання основ фундаментальних і прикладних наук (відповідно до предметної спеціальності), *оперує* базовими категоріями та поняттями предметної області спеціальності.

Програмні результати навчання (ПРН)

ПРН1. *Демонструє* знання змісту фундаментальних і спеціальних галузей історичної науки та суспільствознавчих дисциплін, *пояснює* і *характеризує* історичні процеси і події в їх порівнянні та взаємозв'язку.

ПРН2. *Знає та аналізує* сучасні наукові дослідження з проблем української і світової історії, суспільствознавчих дисциплін та *імплементує* знання в навчальну і практичну діяльність.

ПРН3. *Орієнтується* в історичному часі, застосовуючи періодизацію, *характеризує* суспільні явища в розвитку, вільно *оперує* спеціальною термінологією.

ПРН5. *Використовує* краєзнавчу складову курсу історії для активізації пізнавальної діяльності учнів, *розуміє й популяризує* історико-культурну спадщину України та світу.

ПРН6. *Працює* з джерелами інформації, інтегрує їх у зміст навчання історії та громадянської освіти, *представляє та обговорює* відображені в них факти, явища, події, процеси; *визначає* власну позицію щодо дискусійних питань.

СТРУКТУРА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

№ П/П	НАЗВА ТЕМИ	КІЛЬКІСТЬ ГОДИН, ВІДВЕДЕНИХ НА: АУДИТОРНІ ТА ПОЗААУДИТОРНІ ЗАНЯТТЯ (ДЕННА ФОРМА)						Форма контролю/бали
		Усього	Лекції	Семінари	Сам. роб.	Консультації		
Змістовий модуль 1. Формування людини і суспільства та перші держави Стародавнього Єгипету і Месопотамії								
1.	<i>Вступ до історії первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки*</i>	3	2/2*		1			
2.	Теоретичні засади ОК	4	2		1	1		
3.	Археологічні джерела вивчення історії первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки	3	2		1			
4.	Етапи становлення та еволюції людини сучасного фізичного типу (антропогенез)	4	2		2			
5.	Родова община як перша соціальна спільнота давніх людей	4	2		2			
6.	Зародження інститутів контролю та управління. Становлення політичної влади та держави	4	2		2			
7.	<i>Родова община: від привласнюючого до відтворюючого господарства*</i>	4		2/2*	1	1	ПО/12 ДС/1	
8.	Економічні передумови процесу класоутворення та становлення інститутів політичної влади	4		2	2		ПО/12 ДС/1	
9.	Вступ до історії Стародавнього Єгипту	3	2		1			
10.	<i>Єгипет періоду Середнього, Нового і Пізнього царств*</i>	4	2/2*		1	1		
11.	<i>Соціально-економічний розвиток Стародавнього Єгипту в епоху Давнього та Середнього царства*</i>	6		4/2*	2		ПО/12 ДС/1	
12.	Стародавній Єгипет доби Нового і Пізнього царств	4		2	2		ПО/12	

							ДС/1
13.	<i>Виникнення цивілізації в Девріччі*</i>	4	2/2*		1	1	
14.	Встановлення гегемонії Вавилону в Месопотамії	4	2		2		
15.	Економічний розвиток Вавилону за Законами Хаммурапі	4		2	2		ПО/12 ДС/1
16.	Вавилонське суспільство за Законами Хаммурапі*	6		4/2*	2		ПО/12 ДС/1
17.	<i>Політична та соціально-економічна історія Північної Месопотамії в II – сер. I тис. до н. е.</i>	4	2		2		
18.	Культура Стародавнього Єгипту та Месопотамії	4	2		1	1	
19.	Соціально-економічний розвиток та політичний лад Ассирії II пол. II тис. до н. е. за середньоассирійськими законами*	6		4	2		ПО/12 ДС/1
	Разом за змістовим модулем 1	79	24	20	30	5	
Загальна кількість за результатами ПО							12
Активність							8/ДС**
Модульна контрольна робота № 1							30
Всього балів за Модуль 1							50
Змістовий модуль 2. Мала Азія та Східне Середземномор'я. Стародавні держави Індії та Китаю.							
20.	Мала Азія (Анатолія) в давнину	4	2		1	1	
21.	Державні утворення Східного Середземномор'я в давнину	4	2		2		
22.	Хеттське господарство і суспільство у XIV-XIII ст. до н. е. *	6		4	2		ПО/12 ДС/1
23.	Суспільно-політичний та економічний розвиток держав Східного Середземномор'я в I тис. до н. е.	4		2	1	1	ПО/12 ДС/1
24.	Перші державні утворення на території Стародавнього Ірану	4	2		2		
25.	<i>Ахемідський період в історії Стародавнього Ірану (VI-IV ст. до н. е.)</i>	4	2		2		
26.	<i>Перська держава за Дарія I*</i>	4		2/2*	2		ПО/12 ДС/1
27.	<i>Становлення ранніх держав у Стародавній Індії*</i>	4	2/2*		2		

28.	Буддійський період в історії Стародавньої Індії (VI–III ст. до н. е.)	5	2		2	1	
29.	Соціально-економічний розвиток стародавнього суспільства за Законами Ману та «Артхашастрою» *	6		4/2*	2		ПО/12 ДС/1
30.	Релігійний фактор у суспільному розвитку стародавньої Індії.	4		2	2		ПО/12 ДС/1
31.	Ранні державні утворення на території Стародавнього Китаю*	4	2/2*		1	1	
32.	Перші китайські імперії Цинь та Хань*	4	2		2		
33.	Культура Стародавньої Індії та Китаю	3	2		1		
34.	Період воюючих царств та централізація Китаю	3		2	1		ПО/12 ДС/3
35.	Політичний та соціально-економічний розвиток Китаю в к. II ст. до н.е. – II ст. н.е. *	4		2/2*	1	1	
36.	Історія первісних спільнот та Стародавніх цивілізацій Азії та Африки у шкільному курсі історії	4		2	2		
Разом за змістовим модулем 2		71	18	20	28	5	
Усього годин:		150	42	40	58	10	
Загальна кількість за результатами ПО							12
Активність							8/ДС
Модульна контрольна робота 2							30
Всього балів за модуль 2							50

*Теми занять для здобувачів освіти заочної форми навчання

** ПО – поточне опитування; ДС – дискусія

Завдання для самостійного опрацювання

При виконанні будь якого завдання із самостійної роботи у формі ІНДЗ здобувачі освіти можуть отримати додатково 10 балів.

№ з/п	Тема	Кількість годин
1.	Основні етапи розробки сучасної періодизації найдавнішої історії людства.	4
2.	Біологічні та соціальні чинники антропосоціогенезу.	4
3.	Антропологічні характеристики первісної людини на різних етапах її формування.	4
4.	Економічні та соціальні засади переходу до патріархату.	4
5.	Влада та власність у первісному суспільстві. Феномен влади-власності.	5
6.	Місце і роль ідеологічних уявлень в житті первісної людини.	4

7.	Зародження феномену східного деспотизму.	4
8.	Особливості виникнення та розвитку, закономірності формування держави як суспільного інституту на Сході.	4
9.	Держава і суспільство: вироблення принципів взаємовідносин.	4
10.	Влада та власність на Сході. Феномен влади-власності.	4
11.	Принципи соціальної стратифікації давньосхідних суспільств.	4
12.	Місце і роль релігійних та філософсько-етичних вчень у формуванні феномену східного деспотизму.	4
13.	Становище жінки у старосхідних державах.	5
14.	Вплив релігії на розвиток культури давньосхідних народів.	4
Разом		58

Політика оцінювання

Оцінювання роботи здобувачів освіти на практичних заняттях здійснюється за 12-ти бальною шкалою. Зокрема, доповідь – 0-12 балів, поточний бал за модуль є сумою середнього арифметичного показника усіх оцінок, отриманих за доповіді на практичних заняттях (максимум 12 балів) та суми балів за доповнення чи участь в дискусії – 8 балів (під час занять по темах одного модулю). Загалом, робота на практичних заняттях дає змогу отримати максимально 40 балів (20 балів за кожен модуль). У підсумку здобувач може отримати максимально 40 балів за поточне оцінювання та 60 балів за виконання модульних контрольних робіт.

Якщо здобувач в загальному отримав кількість балів, яка перевищує 75, то за його згодою такий бал може бути виставлений в екзаменаційну відомість без складання іспиту.

Схема розподілу балів

Поточний контроль (мах - 40 балів)		Модульний контроль (мах - 60 балів)		Загальна кількість балів
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	МКР 1	МКР 2	
12 балів як середнє арифметичне. + 8 балів за активність на практичних заняттях	12 балів як середнє арифметичне. + 8 балів за активність на практичних заняттях	30	30	100

Політика щодо здобувачів освіти (відвідування, пропуски)

Пропущені заняття здобувач освіти може відпрацювати шляхом підготовки реферату з теми пропущеного семінарського заняття або проведення тематичної розмови з викладачем відповідно до графіку консультацій.

Політика щодо академічної доброчесності

Під час виконання завдань потрібно дотримуватися принципів академічної доброчесності, не можна привласнювати результати інтелектуальної діяльності інших осіб. При оформленні результатів своєї роботи, слід подавати покликання на джерело інформації. Жодна форма порушення академічної доброчесності (недбайливе цитування, плагіат, неповажне ставлення до учасників освітнього процесу) недопустимі. У випадку таких дій – реакція згідно Кодексу академічної доброчесності, прийнятому у ВНУ імені Лесі Українки

<http://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/Kodeks-akademichnoyi-dobrochesnosti.pdf>

Політика щодо дедлайнів та перескладання

У разі, якщо здобувач освіти не набрав необхідної кількості балів упродовж семестру, він здає іспит. Якщо під час першого складання іспиту студент/студентка набрала недостатню кількість балів, то ЗО має право на перескладання. Якщо друга спроба теж невдала, є можливість третьої перездачі на комісії. Складання та перескладання іспиту відбувається відповідно до розкладу, затвердженого деканатом.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Формою підсумкового контролю є усний іспит.

Максимальна оцінка – 60 балів.

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

Змістовий модуль 1. Формування людини і суспільства та перші держави Стародавнього Єгипету і Месопотамії

Тема 1. Вступ до історії первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки (2 год.).

Терміни «первісні спільноти», «стародавні цивілізації», «Стародавній Схід». Специфічні аспекти історії первісних спільнот: часова віддаленість періоду, відсутність письмових першоджерел, організаційні особливості первісного суспільства. Проблема теорії походження людини і суспільства. Хронологія: відносна (релятивна) та абсолютна. Природничі методи датування: калій-аргоновий, археомагнітний, радіовуглицевий, палеокліматичний тощо. Типи періодизацій історії первісного суспільства: археологічна, антропологічна, геологічна.

Поняття «стародавні цивілізації». Умовність назви «Стародавній Схід». Географічні межі Стародавнього Сходу. Старосхідні цивілізації: єгипетська, шумерська, вавилонська, урартська, індська, індуїстська, старокитайська. Формаційна та цивілізаційна концепції процесу державотворення на Стародавньому Сході. Значення наукових та культурних здобутків стародавніх цивілізацій Азії та Африки.

Тема 2. Теоретичні засади дисципліни (2 год.).

Класифікація джерел історії первісних спільнот: археологічні, антропологічні, етнологічні, етнографічні тощо. Зміст інформації в джерелах та особливості їх застосування. Аполітейні та синполітейні первісні суспільства.

Становлення та розвиток науки про первісну добу. Дані античних та середньовічних авторів про синполітейні первісні суспільства. Вивчення народів Нового світу після відкриття Колумбом Америки. Періодизація історії людства С. Нельсона, Л. Моргана. Теорія Ч. Дарвіна. Ф. Енгельс і

марксистська концепція первісної історії. Розробка проблем історії первісного суспільства в працях сучасних фахівців.

Загальна характеристика джерельної бази історії стародавніх цивілізацій Азії та Африки. Концептуальні підходи до складання періодизації старосхідної історії. Аналіз зарубіжних та вітчизняних наукових досліджень. Поняття «східна деспотія». Основні характеристики «східної деспотії». Спільне та відмінне між старосхідними цивілізаціями, між Сходом та Заходом.

Тема 3. Археологічні джерела вивчення історії первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки (2 год.).

Визначення поняття «археологічне джерело». Класифікація археологічних джерел: стоянки, поселення, поховання, різні типи знарядь праці, зброї, посуду, прикрас, предметів побуту, мистецтва тощо. Обмеження інформативності археологічного матеріалу: багатозначність положення предмета матеріальної культури в системі культури суспільства в цілому; вибіркковість археологічних знахідок; руйнування від часу тощо. Періодизація історії первісного суспільства за археологічними знахідками.

Основні етапи і осередки археологічних досліджень історії первісного суспільства та історії Стародавнього Сходу. Місце і значення науки археології в дослідженні найдавніших періодів людської історії.

Тема 4. Етапи становлення та еволюції людини сучасного фізичного типу (антропогенез) (2 год.).

Австралопітеки і питання про їх місце в процесі антропогенезу. Перші представники роду *Homo* на Землі. *Homo habilis* (людина вміла) – творці олдувайської археологічної культури. Проблема грані між людиною і твариною. *Homo erectus* – архантроп. Палеоантроп – *Homo neanderthalensis*. Теорія неандертальської фази в розвитку сучасної людини. Типи неандертальців: типові та атипові, класичний (європейський) та Схул (палестинський). Палеопсихологічні та комунікативні аспекти розвитку людського суспільства. Роль фізичного розвитку предків людини у формуванні

мислення та мови. Стадії розвитку мислення та мови, зародження ідеологічних уявлень та мистецтва.

Поява людини сучасного антропологічного типу (*Homo sapiens*). Погляди сучасних дослідників на час і місце формування неоантропа. Поліцентрична та моноцентрична теорії появи кроманьйонців. Антропологічні характеристики кроманьйонців. Проблеми походження людських рас та її методологічне значення. Поява расових ознак та їх адаптивне значення. Великі й малі раси, контактні расові групи. Фактори расогенезу.

Тема 5. Родова община як перша соціальна спільнота давніх людей (2 год.).

Природа в післяльодовиковий період. Зміни у флорі та фауні. Нові знаряддя праці. Господарська диференціація колективів мисливців. Архаїчне та індивідуальне мисливство. Криза мисливсько-збиральницького господарства. Колективна та індивідуальна власність. Принципи організації влади та управління в ранньородовій общині.

Вплив економічного розвитку на подальшу соціалізацію первісних спільнот. Поняття «неолітичної революції». Нові техніки обробки каменю: шліфування та свердління. Поява кераміки. Виникнення скотарства та землеробства. Осередки первинного становлення відтворюючого господарства. Перехід до осілості. Багатородові та однородові общини. Ускладнення структури роду. Клан, субклан, лінідж.

Тема 6. Зародження інститутів контролю та управління. Становлення політичної влади та держави (2 год.).

Поняття власності (колективна та індивідуальна власність, виникнення особистої власності). Поява додаткового продукту і дарообміну. Поняття престижної економіки. Відокремлення ремесла. Поява обміну та його місце в становленні політичної влади. Виникнення приватної власності. Експлуатація, її форми.

Статеві-вікова диференціація в первісному суспільстві. Інститут ініціації. Принцип старшинства. Виникнення системи лідерства та її характер. Шляхи інституалізації влади: військовий, аристократичний і плутократичний.

Шлюб і сім'я як соціальні інститути. Форми шлюбних поселень та сім'ї.

Тема 7. Вступ до історії Стародавнього Єгипту (2 год.).

Класифікація джерельної бази історії Стародавнього Єгипту. Царські літописи, «автобіографії» єгипетських вельмож, літературні та релігійно-міфологічні джерела, дослідження античних авторів. Археологічні дослідження. Періодизація історії Стародавнього Єгипту. Династії єгипетських фараонів. Географічна ізолюваність Стародавнього Єгипту та її вплив на соціально-економічний розвиток і культурно-релігійне життя місцевого населення.

Об'єднання Верхнього і Нижнього Єгипту. Перший загальноєгипетський правитель – Міна (Менес) (рубіж IV–III тис. до н. е.). Централізація Єгипту в епоху Стародавнього царства. Становище номархів. Воєнні походи фараонів в добу Стародавнього царства. Політична катастрофа Давнього царства. I Перехідний період. Економічний занепад Єгипту в епоху кризи.

Тема 8. Єгипет періоду Середнього, Нового і Пізнього царств (2 год.).

Верхній Єгипет – центр боротьби за відродження централізованої держави. Об'єднання Єгипту за Аменемхета I – засновника XII династії та утворення Середнього царства.

Політична централізація Єгипту в добу Середнього царства. Відновлення завойовницьких походів. Внутрішні заворушення. Нашестя кочівників-гіксосів та розпад Єгипту на дві незалежні держави. II Перехідний період.

Боротьба фараонів XVII династії з гіксосами та остаточне визволення Єгипту від гіксоського панування за фараона XVIII династії Яхмоса I. Воєнна політика фараонів XIX династії. Ослаблення і розпад єгипетської держави наприкінці II тис. до н. е. Особливості політичної історії Єгипту доби Пізнього царства.

Тема 9. Виникнення цивілізації в Двуріччі (2 год.).

Класифікація джерел з історії Межиріччя. Проблема хронології та періодизації старомесопотамської історії. Перші заселення території в XI–VIII тис. до н. е. Поява ірригації. Економічний розвиток та ускладнення соціальних відносин населення на рубежі IV–III тис. до н. е. Ранньодинастичний період.

Урбанізація півдня Месопотамії в III тис. до н. е. Синоїкізм. Утворення міст-держав в середині III тис. до н. е. Господарське життя, адміністративне управління месопотамських міст-держав. Становище і роль жрецтва. Конфлікти між містами-державами за територію.

Посилення Аккаду за царя Саргона. Підкорення Шумеру. Аккад під владою кутіїв: економічний та культурний занепад. Збереження незалежності шумерських міст-держав та їх боротьба проти кутіїв. Вигнання кутіїв та заснування у XXII ст. до н. е. III династії Ура. Централізація шумеро-аккадського суспільства. Соціальна структура царства Шумеру та Аккаду. Занепад царства Шумеру та Аккаду.

Тема 10. Встановлення гегемонії Вавилону в Месопотамії (2 год.).

Прихід амореїв в Месопотамію та ускладнення політичної обстановки. Створення держави амореїв зі столицею у Вавилоні в XIX ст. до н. е. Вихід Вавилону на зовнішньополітичну арену в роки правління шостого царя I Вавилонської династії Хаммурапі (XVIII ст. до н. е.). Військові походи Хаммурапі та утворення Старовавилонського царства.

Вторгнення каситів і створення Ханойського царства на північно-східних кордонах Вавилонії. Суспільні та економічні зміни в середньовавилонську добу. Конфлікти Вавилону з Ассирією. Занепад Вавилону до кінця VII ст. до н. е.

Занепад Ассирії та відродження Вавилону. Нововавилонське (Халдейське) царство. Зміцнення Нововавилонського царства за Навуходоносора II, особливості політичного та економічного розвитку держави. Завоювання Вавилону Кіром II.

Тема 11. Політична та соціально-економічна історія Північної Месопотамії

в II – сер. I тис. до н. е. (2 год.).

Періодизація історії Стародавньої Ассирії. Ашшур – столиця Ассирії. Роль Ассирії у розвитку торгівлі в Північній Месопотамії. Перші походи на захід, до Євфрату, і на південь, за течією Тигру в правління Ілушуми. Пожвавлення зовнішньої політики при Шамши-Ададі I (1813-1781 рр. до н. е.). Захоплення ассирійськими військами північно-месопотамських міст, підкорення Марі, сирійського міста Катной. Війни з хурритами на сході.

Перетворення Ассирії у велику державу і привласнення Шамши-Ададом I титула «цар багатьох». Розвиток Ассирійської держави за наступників Шамши -Адада I.

Повернення могутності при Тіглатпаласарі I. Ассирійська держава на початку I тис. до н. е. Розквіт Ассирійської імперії у VIII – на початку VII ст. до н. е. та причини її занепаду.

Тема 12. Культура Стародавнього Єгипту та Месопотамії (2 год.).

Роль релігійного чинника в суспільному житті Стародавнього Єгипту. Зв'язок релігії та міфології. Особливості писемності. Вплив релігії на розвиток літератури. «Тексти пірамід», «Розповідь Синухета». Староєгипетські казки. Розвиток науково-практичних знань: математика, астрономія, лікарське мистецтво.

Техніка монументального кам'яного будівництва. Особливості побуту стародавніх єгиптян: одяг, житла, харчування, транспорт.

Створення писемності шумерами в IV тис. до н. е. Піктографія – малюнкове письмо. Клинопис. Розвиток освіти в Стародавній Месопотамії. Становлення архівів. Зародження астрономії. Місячний календар. Математичні знання. Лікарське мистецтво.

Пантеон богів. Уявлення шумерів про світ. Основні культу. Зіккурат – архітектурний стиль в храмовому будівництві. Глиняне зодчество. Основні матеріали для будівництва, особливості жител, шляхи сполучення. Одяг та харчування.

Змістовий модуль № 2. Мала Азія та Східне Середземномор'я.

Стародавні держави Індії та Китаю.

Тема 13. Мала Азія (Анатолія) в давнину (2 год.).

Характеристика джерельної бази дослідження історії Малої Азії в стародавню епоху. Історія археологічних досліджень на території Малої Азії. Класифікація джерел. Джерела з історії хетів. Дешифровка хетського письма.

Природно-кліматичні умови та населення Малої Азії в давнину. Утворення Хетського царства. Особливості економіки та суспільно-політичного ладу Хетської держави. Політична історія хетів. Анатолія після загибелі Хетського царства. Фригійське та Лідійське царства. Ванське царство Урарту.

Тема 14. Державні утворення Східного Середземномор'я в давнину (2 год.).

Характерні риси природно-кліматичних умов Палестини, Сирії, Фінікії. Етнодемографічні процеси в регіоні. Особливості процесів утворення класового суспільства та держави. Перші державні утворення в Східному Середземномор'ї. Фінікійські міста-держави Тир, Сидон, Бібл, Арвад. Боротьба міст за домінування в регіоні. Дамаське царство в Сирії. Соціальна структура та економічний розвиток Фінікії і Сирії в I тис. до н. е.

Стародавні євреї та підкорення ними Палестини. Утворення старосврейської держави. Саул, Давид, Соломон. Розпад на два царства – Північне (Ізраїль) і Південне (Юдея) царства. Палестина в I тис. до н. е.

Тема 15. Перші державні утворення на території

Стародавнього Ірану (2 год.).

Характерні особливості джерельної бази. Три групи джерел з історії Стародавнього Ірану: писемні пам'ятки, археологічні джерела та повідомлення про давньоіранські держави в Біблії і працях античних авторів. Основні періоди історії Стародавнього Ірану. Дискусійні питання походження корінного населення південно-західної території Ірану.

Федеративний устрій Еламу. Військово-політичне протиборство між Еламом та державами Месопотамії. Завоювання Еламу каситською Вавилонією. Налагодження стосунків з Вавилоном і боротьба проти Ассирії. Державне управління в Стародавньому Еламі. Особливості економічного та культурного розвитку населення Еламу.

Розселення мідійців на Іранському нагір'ї в IX ст. до н. е. Об'єднання лідійських племен у спільну державу в VII ст. до н. е. Розквіт Мідійського царства і його завоювання персами.

Тема 16. Ахеменідський період в історії Стародавнього Ірану

(VI–IV ст. до н. е.) (2 год.).

Перські племена у VIII ст. до н. е. Розширення території у VII ст. до н. е. Завоювання перськими царями з роду Ахеменідів сусідніх територій. Завойовницька політика Кіра Великого. Камбіз – спадкоємець Кіра Великого. Державний переворот у Персії. Загроза політичної смути в державі Ахеменідів. Прихід до влади Дарія I, його реформаторська діяльність та особливості зовнішньої політики.

Ускладнення внутрішньополітичного становища держави Ахеменідів у V ст. до н. е., після смерті Дарія I. Зовнішньополітична ситуація у IV ст. до н. е. Втручання армії Олександра Македонського. Падіння Ахеменідської держави у 330 р. до н. е.

Тема 17. Становлення ранніх держав у Стародавній Індії (2 год.).

Особливості джерельної бази історії Стародавньої Індії. Основні групи джерел: староіндійські писемні пам'ятки, повідомлення іноземців про Індію, пам'ятки матеріальної культури.

Чотири періоди історії Стародавньої Індії: індський, ведійський, буддійський, класичний. Перші поселення землеробів в низькогірських західних районах долини Інду (IV тис. до н. е.). Міська цивілізація епохи бронзи в Північно-Західній Індії – Індська (Протоіндійська, Хараппська, Доведійська). Вогнища Індської цивілізації – міста Мохенджо-Даро та Хараппа.

Міграція в Північну Індію «арійських» племен в середині II тис. до н. е. Освоєння Північно-Східної Індії «аріями». Поява в кінці Ведійського періоду (VIII ст. до н. е.) в долині Гангу перших міст. Держави в долині Гангу — Кошала із столицею в Шравасті та Магадха із столицею в Раджагріха (нинішній Раджгір).

Тема 18. Буддійський період в історії Стародавньої Індії

(VI–III ст. до н. е.) (2 год.).

Політична роздробленість Стародавньої Індії в VI ст. до н. е. Система староіндійських держав: монархії та олігархічні держави. Династія Нандів в Північній Індії.

Індійські походи Олександра Македонського в IV ст. до н. е. та їх вплив на розвиток місцевої економіки та культури.

Визвольне повстання під проводом представника роду Маур'їв. Повалення династії Нандів. Становлення та розвиток імперії Маур'їв. Вторгнення греко-бактрійців та парфян. Занепад імперії Маур'їв у II ст. до н. е.

Тема 19. Ранні державні утворення на території

Стародавнього Китаю (2 год.).

Джерельна база. Писемні джерела: пам'ятки епіграфіки, наукові (політичні та філософські) трактати, історичні твори, юридичні тексти та матеріали офіційного діловодства. Археологічні дослідження території

Стародавнього Китаю. Проблема хронології старокитайської історії. Сима Цянь і «Хронологічні таблиці» в його «Історичних записках». Періодизація історії Стародавнього Китаю за династичним методом.

Творці китайської державності племена Ся: дискусійні питання. Виникнення та розвиток держави Шан (Інь), її занепад в XI ст. до н. е.

Політична історія Західного Чжоу. Система спадкових рангів. Напади напівкочових племен гунів в II пол. VIII ст. до н. е. Східне Чжоу. Синтез населення Китаю в китайський народ. Політична криза в країні.

Тема 20. Перші китайські імперії Цінь та Хань (2 год.).

Епоха Воюючих Царств. Царство Цінь. Реформи Шан Яна, їхнє спрямування, основні напрямки і цілі. Піднесення царства Цінь і перетворенню його в могутню централізовану державу. Ін Чжен та об'єднання китайських територій. Проголошення імперії Цінь в кінці III ст. до н. е. Особливості зовнішньої і внутрішньої політики Цінь Шихуанді.

Смерть імператора. Повстання. Перемога повстанців на чолі з сільським старостою Лю Баном. Внутрішня політика Лю Бана як керівника новоутвореної держави Хань (Західна), реформи. Посилення тиску, введення нових податків та обмеження прав населення при імператорі У-ді. Поляризація суспільства,

Повстання, організоване конфуціанцями. Правління Ван Мана. Повстання червонобрових. Втеча влади на схід держави, Східна Хань. Поступки влади, і подальше ускладнення становища населення. Повстання «жовтих пов'язок». Розпад централізованої китайської держави.

Тема 21. Культура Стародавньої Індії та Китаю (2 год.).

Багатомовність староіндійського населення. Поширення санскриту у Ведійську епоху. Буддійські університети. Науково-природничі та гуманітарні знання: математика, астрономія, хімія, фізика, медицина.

Буддійська література та її розквіт в епоху імперії Маур'їв. Характерні риси індійського театру. Мистецтво індійського танцю. Палацова та буддійська храмова архітектура.

Релігійно-міфологічний світогляд стародавніх китайців. Конфуціанські канони: «Книга перемін», «Книга історії», «Книга пісень», «Весна і осінь», «Бесіди й судження». Особливості економіки та суспільно-політичного ладу Хетської держави. Китайська поезія. Історична та філософська проза. Белетристика. Музика як вираження внутрішнього світу людини.

Простота архітектурних форм, кам'яні гробниці та барельєфи. Розвиток математичних та астрономічних знань. Китайська алхімія. Народна медицина. Китайські історики та їхні концепції.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ СТУДЕНТАМ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль 1. Формування людини і суспільства та перші держави Стародавнього Єгипту і Месопотамії

Семінарське заняття 1. Родова община: від привласнюючого до відтворюючого господарства (2 год.)

План

1. Ранньопервісна (ранньородова) община:
 - а) природне середовище;
 - б) еволюція знарядь праці та типи мисливського господарства;
 - в) соціально-економічні відносини;
 - г) статевовікова організація. Шлюб та сім'я;
 - д) общинна організація, організація влади, соціальні норми;
2. Перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства:
 - а) передумови виникнення землеробства і скотарства;
 - б) найдавніші осередки становлення відтворюючого господарства.

3. Народонаселення і його відтворення. Шлюб та сім'я.
4. Общинно-родова структура, організація влади і управління. Соціально-економічні відносини.
5. Духовна культура.

Опрацювати поняття: неоантроп, ранньопервісна община, колективна власність, індивідуальна власність, пізньопервісна община, привласнююче господарство, відтворююче господарство, полігінія, поліандрія, рід, екзогамія, ендогамія, фратрія, клан, субклан, лінідж.

Література

Основна:

1. Бунятян К. П. Давнє населення України. К.: Либідь, 1999. 228 с.
2. Сегеда С. Антропология. К.: Либідь, 2001. 336 с.
3. Станко В. Н. Історія первісного суспільства. К.: Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова:

4. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022.75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>
5. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Збірник тестових завдань для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022.142 с. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21032>
6. Залізник Л. Л. Культурно-історичні зв'язки Полісся у первісну добу. Археологія: наук. журнал. К., 2001. № 4. С. 119–125.

Методичні рекомендації.

Неоантроп (кроманьйонець) вважається людиною сучасного фізичного типу. Тобто, на цій стадії завершується процес антропогенезу, і продовжується формування людського суспільства. При розгляді даного питання необхідно зупинитися на розселенні первісних людей на всіх материках, розглянути теорії моноцентризму і поліцентризму щодо формування неоантропа і появи у нього основних расових ознак, зауважити про існування великих, малих,

перехідних та локальних рас і визначити їхні характерні ознаки та причини їх появи.

Існування ранньородової общини все ще було надзвичайно залежним від природно-кліматичних умов, тому необхідно з'ясувати, який вид господарювання переважав залежно від клімату в тій чи іншій місцевості, показати появу нових знарядь (лук і стріли) і як це вплинуло на розвиток полювання (проаналізувати два типи мисливства – архаїчне (загінне, колективне) та індивідуальне), зупинитися на розвитку рибальства, удосконаленні його знарядь. При розгляді соціально-економічних відносин визначити основну їхню характеристику – колективізм, а при розкритті сімейно-шлюбних відносин проаналізувати основні форми сім'ї (кровноспридінена, перехресно-двоюридна, парна тощо).

При з'ясуванні причин появи общинно-родового ладу, потрібно визначити причини встановлення рідства по материнській лінії (матріархат), розкрити зміст таких понять як екзогамія і моногамія, проміскуїтет, рід, дуальна організація, плем'я.

Зауважити, що общинна організація й управління будувалися на принципі народовладдя та колективної волі (народні збори всіх членів общини, старійшина (не мав переваг над іншими членами колективу), відсутність апарату примусу, поділу влади, наявність статевовікового поділу праці, співробітництва. Удосконалення соціальної організації, накопичення досвіду привело до подальшого розвитку раціональних знань та релігійних уявлень (показати в чому це проявлялося. Навести конкретні приклади).

При розгляді питання про перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства необхідно чітко визначити різницю між першим та другим типом господарства, з'ясувати, які види відносяться до кожного з них. Визначаючи причини переходу до відтворюючого господарства, потрібно зупинитися на природно-кліматичних змінах, що привело до зникнення одних видів рослин і тварин і появи інших; збільшенні чисельності населення, що викликало кризу мисливського господарства й нестачу продуктів харчування; накопиченні досвіду первісними людьми стосовно розведення рослин і тварин;

технічному удосконаленні знарядь праці. Вказати, що процес переходу від привласнюю чого до відтворюючого господарства в історичній науці отримав назву «неолітична революція» і пояснити походження визначення.

Визначаючи основні осередки появи землеробства та скотарства, потрібно зупинитися на теоріях моноцентризму та поліцентризму, наголосити на неодночасній появі землеробства і скотарства (окремо з'ясувати час появи молочного скотарства).

Шлюбно-сімейні відносини у цей період практично не змінилися. Але варто зупинитися на таких явищах, що поширилися в цей час, як полігінія та поліандрія, весільна обрядовість, розлучення.

Як і раніше, основною організаційною структурою суспільства була община і рід, однак тут відбувається певна еволюція. Щоб розкрити її суть, потрібно розглянути такі види общини, як однородова і багатородова, визначити зміст понять клан, субклан, лінідж, розкрити функції родової общини, зупинитися на способах розселення (селища і хутори).

Показати, як первісні норми регулювали життя общини, чи розрізняли вони мотиви і наслідки вчинків. Зауважити, що первісної моралі і громадської думки було недостатньо для керування общиною, тому були необхідні лідери (старійшини), стати якими лише завдяки своїм якостям вже було замало, а потрібна була група підтримки. Показати, як формується лідерство і розкрити його суть.

Характеристики перерахованих вище явищ матимуть стосунок і до питання про духовну культуру, адже в це поняття серед іншого входять і зміни в шлюбно-сімейних відносинах і в організації колективу. Сюди також потрібно віднести й проаналізувати зміни у первісному мистецтві і нові явища, які були притаманними релігійним уявленням людей.

Семінарське заняття 2. Економічні передумови процесу класоутворення та становлення інститутів політичної влади (2 год.).

План

1. Піднесення та прогрес господарського розвитку:
 - а) подальший розвиток відтворювального господарства;
 - б) відкриття металургії та становлення ремесла;
 - в) інтенсифікація обміну;
 - г) перетворення надлишкового продукту в додатковий. Виникнення приватної власності.
2. Визрівання інститутів класового суспільства (політичної влади, держави):
 - а) зародження експлуатації та суспільних класів – класогенез;
 - б) основні форми експлуатації;
 - в) головні напрями становлення політичної влади.
3. Економічні та політичні засади переходу до патріархату. Шлюб та сім'я.

Опрацювати поняття: данництво, додатковий продукт, надлишковий продукт, престижна економіка, відокремлена, колективна, індивідуальна, приватна власність, класогенез, політогенез, потестарна організація, плутократичний шлях політогенезу, аристократичний шлях політогенезу, військова демократія, рабство, редистрибуція, реципрокація, сакралізація, цивілізація.

Література

Основна:

1. Залізняк Л. Л. Доба катастроф у первісній Європі та її історичні наслідки. Кам'яна доба України: зб. наук. праць. К., 2008. Вип. 11. С. 96–115.
2. Залізняк Л. Л. Первісна історія України. К.: Вищ. шк., 1999. 264 с.
3. Станко В. Н. Історія первісного суспільства. К.: Либідь, 1999. 239 с.

Додаткова:

4. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>

5. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Збірник тестових завдань для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022.142 с. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21032>

Методичні рекомендації.

Визначаючи передумови політогенезу, варто проаналізувати ті зміни, які відбувалися у первісному суспільстві на етапі переходу його до епохи палеометалу (піднесення виробництва, зростання обсягу надлишкового продукту, становлення нових форм сімейної та суспільної власності, занепад потестарної організації тощо). Необхідно наголосити, що проблема занепаду первісного суспільства і формування цивілізації є пріоритетною в історичній науці. З цього приводу існує дві концепції – формування державності як подальший розвиток потестарної організації та розпад первісного ладу як закономірний наслідок розвитку виробництва. У відповіді необхідно докладно проаналізувати ці дві концепції, назвати їхніх представників в історичній науці.

Оскільки переважаючою є концепція про розвиток виробництва, тому при розгляді наступних питань особливу увагу необхідно звернути на розвиток різних галузей відтворювального господарства (типи землеробства, його галузі, типи скотарства, поява та розвиток домашніх промислів, їх еволюцію в ремесло тощо). Особливо слід виділити металургію.

Паралельно розвитку металургії йде розвиток інших видів ремесла. Доцільно показати, які це були ремесла, охарактеризувати їх, виділити з їх числа престижні види, визначити причини відокремлення ремесла від землеробства. З огляду на ці явища, потрібно прослідкувати також процес перетворення надлишкового продукту у додатковий і показати, як це сприяло появі приватної власності та інтенсифікації обміну. Необхідно чітко розрізняти, що саме в період первісності перебувало у колективній власності, індивідуальній та приватній.

Готуючись до питання про визрівання інститутів стратифікованого суспільства, необхідно чітко визначити, які зміни відбулися в господарському

розвитку первісного суспільства (перетворення надлишкового продукту у додатковий, поява приватної власності, інтенсифікація обміну, поява торгівлі тощо) і як це вплинуло на подальше розшарування в середовищі первісних людей. Таким чином будуть розглянуті передумови зародження експлуатації та формування класів. Визначаючи типи експлуатації, потрібно охарактеризувати кожен з них і визначити найбільш і найменш розповсюджені в цю епоху.

З'ясувавши економічні передумови процесу класогенезу, варто розкрити основні шляхи формування політичної влади (військовий, аристократичний, плутократичний). При цьому має бути з'ясована роль окремої особи (її якості, авторитет, матеріальне становище) та роль певних колективів при різних шляхах інституалізації влади. Показати, який з шляхів був характерним для того чи іншого регіону.

Для періоду формування політичної влади характерним є майже повсюдний перехід від матріархату до патріархату. Потрібно дати визначення цьому поняттю, визначити економічні та політичні передумови цього явища, з'ясувати, чому зменшується роль жінки і зростає роль чоловіка. Окрема увага має бути приділена змінам в шлюбно-сімейних відносинах того періоду (традиції укладання шлюбів, типи сімей тощо).

Семінарське заняття 3. Соціально-економічний розвиток

Стародавнього Єгипту в епоху Давнього та Середнього царства (4 год.).

План

1. Розвиток давньоєгипетського господарства:
 - а) сільське господарство та його особливості;
 - б) основні галузі ремісничого виробництва;
 - в) торгівля та її характеристики.
2. Особливості соціальної стратифікації єгипетського суспільства доби Стародавнього та Середнього Царства.
3. Староєгипетська сім'я та її характерні риси.

Опрацювати поняття: іригаційна система, шадуф, ніломір, мерет, неджес, баку, хему, дебен, кену, семдет.

Література

Основна:

- 1.Луговий О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний посібник. Ч.1. Одеса: ОНУ. 2021. 214 с.
- 2.Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
- 3.Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

- 4.Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022.75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>
- 5.Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Збірник тестових завдань для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022.142 с. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/210329>.
- 6.Ткачук П. Д. Історія стародавнього Сходу й античних країн у термінах, назвах, поняттях і датах: тлумач. слов. для студ. іст. ф-тів ін-тутів, унів-тів та вчителів історії. Луцьк: Надстир'я, 1992. 114 с.

Методичні рекомендації.

Основою господарської діяльності стародавніх єгиптян було сільське господарство, тому важливо визначити його характерні особливості, з'ясувати екстенсивним чи інтенсивним шляхом воно розвивалося. Показати особливості побудови іригаційних систем басейнового типу, залежність с/г робіт від розливів Нілу тощо. Необхідно з'ясувати призначення і спосіб дії ніломіра, шадуфа, визначити поширені с/г культури та види тварин, яких вирощували чи використовували у господарстві. Ремісничє виробництво на відміну від с/г розвивалося інтенсивніше, низка ремесел досягли високого рівня (вказати які

саме), Визначити, які ремесла почали освоюватися в період Середнього і Нового царств, де єгиптяни брали промислову сировину. При розгляді питання про торгівлю, необхідно зауважити, що вона носила обмінний характер, визначити, які товари вважалися еквівалентом грошей, на якому рівні була внутрішня і зовнішня торгівля, що ставало предметом торгівлі чи товарообміну.

При характеристиці соціальної структури Стародавнього Єгипту необхідно вказати, що була відсутня чітка стратифікація суспільства, виділити соціальні групи, які склали еліту та соціальні низи, показати, які зміни відбулися в соціальній структурі населення Єгипту доби Серднього царства. З'ясувати правове становище таких груп населення як мерет, неджес, хемуу, баку тощо. Нарешті, побудувати чітку соціальну піраміду (від фараона до найнижчого соціального прошарку). Особливу увагу звернути на появу нових верств суспільства у різні періоди єгипетської історії. Визначити, котра із соціальних груп була опорою єгипетського фараона в період Стародавнього, Середнього та Нового царств.

Розглядаючи питання про староегипетську сім'ю, варто наголосити на особливостях правового становища жінки, визначити її права, охарактеризувати умови укладання шлюбу, сімейні відносини між чоловіком та дружиною, батьками та дітьми.

Семінарське заняття 4. Стародавній Єгипет доби Нового і

Пізнього царств (2 год.).

План

1. Звільнення Єгипту від гіксосів.
2. Завоювання перших фараонів XVIII династії і перетворення Єгипту у «світову державу».
3. Реформи Аменхотепа IV: причини, особливості, наслідки.
4. Єгипет доби XIX династії та Рамесидів. Фіванська теократія.
5. Політичний устрій єгипетської держави періоду Пізнього Царства.

Опрацювати поняття: фараон, ном, гіксоси, династія, культ, теократія.

Література

Основна:

1. Луговий О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний посібник. Ч.1. Одеса: ОНУ. 2021. 214 с.
2. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
3. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

4. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>
5. Товтин Я. І. Військова справа Стародавнього Єгипту за правління Рамзеса II. Науковий вісник Ужгородського університету, серія Історія, вип. 2 (39). 2018. С. 107-110. URL: <http://surl.li/tsjri>
6. Яблонський В. В. Військове мистецтво та дипломатія Стародавнього Єгипту доби Нового царства (XVI- XI ст. до н. е.). Теофіполь. 2015. 166 с. URL: <http://surl.li/tsjrt>
7. Яворська А. О. Мирний договір між Рамсесом II та хетським царем Хаттусілі III. Матеріали Шістнадцятої наук. конф. викладачів, здобувачів вищ. освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса. 2017. С. 83-88. URL: <http://surl.li/tsjsf>

Методичні рекомендації.

Перш ніж викласти історію визволення Єгипту від гіксоського панування, необхідно визначити значення терміну «гіксоси», відновити основні події і факти завоювання ними єгипетських земель (звідки і яким чином ці племена потрапили на територію держави, як закріпилися тут тощо). Показати політику єгипетських фараонів, яка сприяла зміцненню держави і перетворенню її в одну з провідних держав тогочасного світу.

Розглядаючи реформаторську діяльність фараона Аменхотепа IV, потрібно визначити причини релігійно-політичної реформи (в першу чергу – послаблення жрецтва та родової аристократії), викласти її суть (введення єдинобожжя – з якою метою?). Потрібно визначити основні соціальні верстви, на які спирався фараон у проведенні реформи, показати, які саме заходи були впроваджені, визначити успішність цієї реформи і її результати.

Зосередившись на внутрішньому реформуванні, Аменхотеп IV зовсім не дбав про зовнішньополітичний престиж Єгипту, почастишали вторгнення сусідів, зокрема, хетів, тому перед фараонами XIX династії постало завдання піднесення міжнародного авторитету держави. Необхідно показати особливості реформування війська фараонами Хоремхебом та Рамзесом I, визначити напрямки основних військових походів Сеті I, детально проаналізувати завойовницьку політику Рамзеса II та визначити її наслідки. Наголосити на тому, що завоювання ослабили Єгипет, через що наступники Рамзеса II (Рамесиди) втрачають вплив, влада фараонів послаблюється і врешті-решт встановлюється так звана Фіванська теократія (розшифрувати це поняття).

В останній період своєї історії – Пізнє царство, Єгипетська держава увійшла ослабленою і роздробленою. На території Стародавнього Єгипту в різні роки встановлюється панування різних іноземних династій (визначити ці династії та зупинитися на особливостях їхнього правління). Остаточо єгипетські землі втратили свою незалежність в першій чверті VI ст., коли були завойовані перським правителем Камбізом.

Семінарське заняття 5. Економічний розвиток Вавилону за законами Хаммурапі (2 год.).

План

1. Закони Хаммурапі як історичне джерело.
2. Відображення особливостей господарського життя вавілонян в законах Хаммурапі:
 - а) іригаційне землеробство;

- б) тваринництво;
- в) ремесло;
- г) торгівля та лихварство.

3. Форми власності, система землекористування.

Опрацювати поняття: авелум, мар-авелум, мушкенум, тамкар, шамаллум, декум, редум, лубуттум, баїрум, рабіанум, ільк.

Література

Основна:

1. Луговий О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний посібник. Ч.1. Одеса: ОНУ. 2021. 214 с.
2. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
3. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

4. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>
5. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Збірник тестових завдань для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 142 с. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21032>

Методичні рекомендації.

Характеризуючи «Закони Хаммурапі» як джерело, спочатку необхідно наголосити на тому, хто такий Хаммурапі, роки його правління, особливості його внутрішньої політики. Також варто розкрити причини прийняття цього законодавчого кодексу, визначити, що покладено в його основу, структуру законника, який вигляд мали закони в часи Хаммурапі і як вони були доведені до відома населення, а також викласти історію віднайдення цього кодексу і його дослідження сучасними вченими.

При характеристиці господарського життя вавилонян необхідно посилалися на статті Законів Хаммурапі, які дають уявлення про розвиток сільського господарства. Потрібно віднайти, зачитати та проаналізувати статті, у яких згадується ірригаційне господарство (визначити його особливості); знаряддя праці; сільськогосподарські культури, що вирощували; тварин, яких використовували при обробітку землі; визначити види землеробства (з посиланням на статті) – вирощування зернових (яких саме), городництво, садівництво. Необхідно також з посиланням на статті визначити, яку худобу вирощували, з якою метою (для м'ясо-молочних продуктів, для вовни, як тяглової сили тощо); які покарання чекали за пошкодження тварин. На основі кодексу Хаммурапі визначити і перелічити найпоширеніші види ремесел, з'ясувати, які з них були престижними, яку плату отримували майстри і яку відповідальність несли за неякісно виконану роботу.

Готуючись до відповіді на третє питання, зверніть увагу на те, що Закони Хаммурапі не містять загального поняття права власності. Разом з тим, існували та захищались правом різні форми права власності, зокрема царська, храмова, общинна, приватна. Знайдіть у тексті Законів Хаммурапі відповідні норми. Виявіть, які речі могли бути об'єктами різних форм права власності. У Стародавньому Вавилоні існувало умовне утримання майна. За виконання служби, здебільшого військової, цар надавав у користування ділянку землі або інше майно, причому власником майна залишався цар. Цей правовий режим мав назву ільк. Знайдіть у тексті Законів Хаммурапі норми, які регулюють правомочності утримувача ілька. З'ясуйте, яким чином захищалось право власності царя на це майно.

Семінарське заняття 6. Вавилонське суспільство за законами Хаммурапі (4 год.).

План

1. Соціальна структура вавилонського суспільства: вільне та залежне населення.
2. Характер та джерела рабства у Стародавньому Вавилоні.

3. Спадкові та сімейні відносини за законами XVIII ст. до н. е.

4. Особливості судочинства та кримінального права в давньовавилонській державі.

Опрацювати поняття: авелум, мар-авелум, мушкенум, тамкар, шамаллум, декум, лубуттум, баїрум, рабіанум.

Література

Основна:

1. Луговий О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний посібник. Ч.1. Одеса: ОНУ. 2021. 214 с.

2. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.

3. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

4. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>

5. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Збірник тестових завдань для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 142 с. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21032>

Методичні рекомендації.

Старовавилонське суспільство мало становий характер. У Стародавньому Вавилоні існували два стани вільного населення: авелум (дослівно – мужі, чоловіки, сини чоловіків) та мушкенум (підкорені, слуги). Права перших захищались законом більше, ніж других, які і не вважалися людьми у повному юридичному сенсі слова. За текстом Законів Хаммурапі знайдіть підтвердження нерівності авелумів та мушкенумів. Закони Хаммурапі мають багато постанов, пов'язаних з правовим становищем різних професійних груп. Такими, зокрема були, воїни, торговельні агенти, жриці, лікарі. З'ясуйте права та обов'язки різних груп воїнів, умови, на яких вони несли військову

службу. Проаналізуйте відмінності між різними групами торговельних агентів. Виявіть, які групи ремісників існували у Стародавньому Вавилоні.

Друге питання присвячене окремій верстві населення Стародавнього Вавилону, яку складали раби. З'ясуйте, які джерела рабства відомі Законам Хаммурапі, які риси об'єкта права та суб'єкта права мав раб, тобто які він мав права та обов'язки.

Підготовка до третього питання семінарського заняття передбачає з'ясування умов і порядку укладання шлюбу. З'ясуйте, чи можливим було укладення шлюбу між представниками різних соціальних верств; визначте особливості особистих та майнових відносин подружжя. Не виключалась можливість розлучення за наявності поважних причин. Визначте підстави для розлучення з ініціативи чоловіка та ініціативи дружини. Віднайдіть статті про становище дітей (наприклад, діти могли бути предметом застави, але також встановлювалась рівність дітей, навіть, за певних обставин, дітей від рабині). Батько не міг свавільно позбавити сина спадщини. Спадкування відбувалось за законом та заповітом. З'ясуйте коло спадкоємців за законом. Зробіть загальний висновок про характер давньовавилонської сім'ї: патріархальний чи матріархальний.

При підготовці до четвертого питання зверніть увагу на майже повну відсутність загальних понять кримінального права: лише в окремих випадках беруться до уваги вина, обставини, що виключають, пом'якшують або обтяжують відповідальність. З'ясуйте, які діяння можна віднести до таких груп злочинів: проти правосуддя; проти особи; проти власності; проти сім'ї та моральності; посадові злочини. Зверніть увагу на відсутність злочинів проти релігії та держави та дайте цьому факту пояснення. Покарання мало на меті залякування, тому воно носило надзвичайно жорстокий і примітивний характер. Покарання конструювалось за принципом таліону («око за око, зуб за зуб»). Він використовувався лише у відносинах між рівними, тоді як стосовно нижчих використовувалась система штрафів.

Семінарське заняття 7. Соціально-економічний розвиток та

**політичний лад Ассирії II пол. II тис. до н. е.
за середньоассирійськими законами (4 год.).**

План

1. Сільське господарство та форми землеволодіння. Розвиток ремесла і торгівлі.
2. Майнове розшарування в ассирійському суспільстві. Рабство та його характер.
3. Спадкове, сімейне та карне право за середньоассирійськими законами.
4. Державний устрій Ассирії в середньоассирійський період.

Опрацювати поняття: екзогенне і ендогенне рабство, лімму, ішшакум, рабшак.

Література

Основна:

1. Луговий О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний посібник. Ч.1. Одеса: ОНУ. 2021. 214 с.
2. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
3. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

4. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>
5. Білик Вікторія. Сім'я в Стародавній Ассирії: виховання дітей та спадкові відносини. Літопис Волині. Число 31. Видавничий дім «Гельветика». 2024. С. 76-80. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21032>

Методичні рекомендації.

При підготовці до першого питання варто розпочати із з'ясування природно-кліматичних і географічних умов території, яка входила до складу

Ассирійської держави. Залежно від рельєфу (гірська місцевість, рівнина) розвивалися різні види с/г – землеробство, садівництво, скотарство. Визначити, в яких саме регіонах які галузі господарства розвивалися, які культивували рослини, які види худоби і з якою метою розводили. Необхідно також визначити типи господарств залежно від форм власності (державне, храмове тощо). Розглядаючи питання про форми землеволодіння, потрібно з'ясувати, зокрема, поняття мала і велика межа, визначити, чи можливими були оренда та продаж землі тощо. Аналізуючи розвиток ремесла, варто звернути увагу на забезпеченість країни сировиною, а вже виходячи з цього визначити, які види ремесла були найбільш розвинутими. У Ассирії розвивалася внутрішня і зовнішня торгівля, однак різними темпами. Тому необхідно з'ясувати, яка торгівля досягла більшого розвитку, чим це було спричинено. Потрібно також визначити товари, що експортувалися та імпортувалися. Свої відповіді студенти мають підтверджувати відповідними статтями з староассирійських законів.

У ассирійському суспільстві не було рівності, воно складалося з кількох станів, які відрізнялися за своїми правами. На основі законів з'ясуйте, які це були прошарки суспільства, які права і обов'язки вони мали. Окремо проаналізуйте прошарок рабів, визначте основні джерела та особливості рабства.

Як і в інших країнах Сходу, в Ассирії у сім'ї було верховенство чоловіка. Посилаючись на закони, з'ясуйте правове становище жінки в сім'ї та в суспільстві, визначте особливості спадкового права. З'ясуйте умови укладання шлюбу, хто укладав шлюбну угоду, чи можна було розірвати заручини, чи можливим було розірвання шлюбу, які права мала жінка, як міг поводитися з жінкою чоловік, які спадкові права мали сини і доньки. Окрему увагу зосередьте на карному праві, визначивши основні види злочинів та покарання за них.

Упродовж свого існування Ассирійська держава вела завойовницькі війни, відповідно змінювалась її територія, населення, адміністративно-територіальний устрій. Визначте і проаналізуйте ці зміни. Зверніть увагу, що

важливу роль відігравав общинний устрій – місто Ашшур вважалося общиною, де діяли певні правила, були відповідні посадові особи. Проаналізуйте, будь ласка, наведені у хрестоматії закони і уривки з документів, і на основі цього аналізу розкрийте особливості общинного устрою.

Змістовий модуль 2. Мала Азія та Східне Середземномор'я. Стародавні держави Індії та Китаю.

Семінарське заняття 8. Хетське господарство і суспільство у XIV–XIII ст. до н. е. (4 год.).

План

1. Джерела вивчення суспільно-економічних відносин в Хеттії.
2. Сільське господарство, ремесло і торгівля в Хетській державі за хетськими законами.
3. Особливості станового поділу населення Хеттії:
 - а) вільне населення;
 - б) раби.
4. Сім'я, сімейне право та становище жінки в Хеттії у XIV–XIII ст. до н. е.

Опрацювати поняття: панку, матрилінійна і патрилінійна системи престолонаслідування; міри довжини – данн, площі – гіпессар, місткості – ціппадані, ваги – сикль, міна, талант.

Література

Основна:

1. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
2. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

3. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей.

Луцьк. 2022.75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>

4. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Збірник тестових завдань для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022.142 с. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21032>Методичні рекомендації.

При підготовці до першого питання необхідно детально ознайомитися з хрестоматіями з історії Стародавнього Сходу, у яких вміщені, серед іншого, й джерела з історії Хеттської держави (історичні, політичні, соціально-економічні документи). Окрім писемних джерел, варто проаналізувати й інші, зокрема археологічні.

Розглядаючи питання про господарство хеттів, необхідно наголосити на тому, що основу його складало сільське господарство, зокрема скотарство (пояснити, чому ця галузь була переважаючою). Визначити провідні галузі скотарства (вівчарство) і з чим це було пов'язано. Говорячи про землеробство, визначте, які його галузі розвивалися найбільш інтенсивно (виноградарство, садівництво – чому?), які культури вирощували. На підставі законів з'ясуйте провідні види ремесла та особливості хеттської торгівлі. Свої висновки необхідно підтвердити документальними свідченнями.

Хеттське суспільство було стратифіковане, закони чітко виділяють у ньому вільних і залежних людей. За законами виділіть основні категорії вільного та залежного населення, з'ясуйте їхні права та обов'язки. Окремо зосередьтеся на рабстві (його масштаби, джерела, сфера використання тощо). Зверніть увагу, на скільки було поширеним рабство.

Хеттська сім'я була патріархальною, тому потрібно визначити роль жінки в ній, її права та обов'язки, залежність від чоловіка. Закони також дозволяють визначити умови і особливості укладення шлюбів класичних та між представниками різних соціальних груп, спадкові права дітей різної статі тощо. Важливо також порівняти становище звичайної (середньостатистичної) хеттської жінки та жінок з соціальних верхів (наприклад, цариця).

Семінарське заняття 9. Суспільно-політичний та економічний розвиток держав Східного Середземномор'я в I тис. до н. е. (2 год.)

План

1. Фінікія та Сирія в I тис. до н. е.
2. Утворення єврейської держави у стародавній Палестині. Держава Давида і Соломона.
3. Розпад Ізраїльсько-Юдейського царства. Політична історія Північного та Південного царств. Рух пророків та реформи Іосії.

Опрацювати поняття: Східне Середземномор'я, Біблія, Яхве, євреї.

Література

Основна:

1. Біблія (будь-яке видання).
2. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
3. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

4. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>
5. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Збірник тестових завдань для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 142 с. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21032> Методичні рекомендації.
6. Білик В. А., Губарик Ю. В. Піднесення Іудейського царства за правління царя Аси. Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень. Луцьк. 2017. С.47-50.

Методичні рекомендації.

Фінікія та Сирія – східносередземноморські держави, активний розвиток і піднесення яких припадає на I тис. до н. е. Характеризуючи суспільно-політичний устрій цих державних утворень, необхідно мати на увазі, що це не були централізовані держави, а об'єднання окремих міст-держав, де переважаючі позиції займало то одне, то інше місто. Варто наголосити на тому, що це були монархічні держави, де правителі не обожнювалися, а у внутрішній політиці вони часто залежали від міських общин. При аналізі господарського розвитку слід наголосити на провідній ролі торгівлі (зовнішньої, транзитної), необхідно визначити торговельні пріоритети того чи іншого міста, предмети імпорту та експорту тощо. Порівнюючи господарство двох державних утворень, визначте його пріоритетні галузі у Фінікії та в Сирії.

При підготовці до другого питання слід показати історію створення Ізраїльсько-Юдейського царства за правління Саула (боротьба євреїв з филистимлянами). Особливо варто зупинитися на правлінні царя Давида, проаналізувати проведені ним реформи, визначити основні напрямки і особливості внутрішньої та зовнішньої політики царя Соломона. Показати як релігійні реформи вплинули на внутрішню ситуацію в країні і які вони мали наслідки. Аналізуючи внутрішнє життя, варто використовувати як джерело Біблію, зокрема ті тексти, які дають можливість зрозуміти правове регулювання соціальних взаємин, правові норми тощо.

Визначаючи причини занепаду Ізраїльсько-Юдейської держави, важливо акцентувати увагу на соціальній структурі суспільства (кількісний склад юдеїв та ізраїльтян та їхнє правове становище в цій державі). Необхідно також порівняти становище двох держав – Ізраїля та Юдеї, визначити особливості їх соціально-економічного та політичного розвитку. Розкриваючи історію Палестини в II пол. I тис. до н. е., зверніть увагу на рух пророків та реформи Іосії (причини, основні характеристики, наслідки).

Семінарське заняття 10. Перська держава за Дарія I (2 год.).

План

1. Політична криза в державі Ахеменідів наприкінці VII – поч. VI ст. до н. е. Прихід до влади Дарія I.
2. Державні реформи Дарія I та їх значення:
 - а) адміністративно-територіальна;
 - б) економічна;
 - в) правова;
 - г) системи управління;
 - д) військова.
3. Наслідки суспільного реформування Дарія I в Ахеменідській державі.

Опрацювати поняття: сатрап, сатрапія, тисячоначальник, маг, дарик, сикль.

Література

Основна:

1. Бехістунський напис. Луговий. О. М. Історія Стародавнього Сходу. Частина 1. С 199–210.
2. Геродот. Історія: Книга II. Евтерпа. Книга III. Талія. Книга IV. Мельпомена. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?>
3. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
4. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

5. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>
6. Цебрій І. А. Творець найкласичнішої стародавньої деспотії: штрихи до портрета Дарія I. Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання: зб. наук. праць за матеріалами доп. і повідомл. Дев'ятого Всеукр. наук.-практ. семінару (26–27 берез. 2015 р.). Полтава, 2015. С. 29–36. URL: <https://bit.ly/3Wgw5nV>

7. Briant Pierre. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Eisenbrauns. 2002. 1196 p.
URL:https://books.google.com.ua/books?id=lxQ9W6F1oSYC&q=false&redir_esc=y#v=snippet&q=false&f=false

Методичні рекомендації.

Завойовницька політика правителів Перської держави стала однією з причин політичної кризи в середині самої країни. У той час, коли цар Камбіз здійснював похід на Єгипет, у державі відбувся переворот і владу захопив самозванець маг Гаумата. З'ясуйте. Хто такий цей маг, чому він зумів захопити владу. Що про це говорить Геродот і як ці події описані в Бехістунському написі. Охарактеризуйте недовге правління Гаумати під іменем Бардії і покажіть, яким чином він був усунений від влади. Хто долучився до цього, яку роль у цій ситуації відіграв Дарій. Також дайте короткий портрет Дарія – його походження, ким він був на час сходження на перський престол тощо.

Утвердившись на престолі, Дарій I був змушений подбати про зміцнення своєї влади, оскільки по всій країні прокотилася хвиля повстань проти нього. З цією метою він у короткі терміни провів низку реформ. Визначте ці реформи (адміністративно-територіальна (новий територіальний поділ на сатрапії на чолі з сатрапами, що контролювалися секретарями та постійними інспекціями – «очі й вуха царя»), економічна (нововведення в оподаткуванні, введення нової монети – дарик), управлінська (визначте, якою була центральна влада, хто управляв на місцях і які мав повноваження), правова (правовий статус персів та підкорених народів), військова (створення нових видів військ – яких?, з'ясуйте, хто такі «безсмертні», яким був їхній етнічний склад, визначте, хто такий тисячоначальник).

Суть реформ Дарія I зводилася насамперед до забезпечення панування персів в рамках створеної ними світової держави. Визначте, наскільки перському правителю це вдалося. Зверніть увагу на те, що хоча реформи Дарія сприяли централізації держави і привели до появи складної бюрократичної системи управління, проте Персія багато в чому ще зберігала примітивний

характер стародавнього племінного союзу, хоча вже з введеними реформами, що випереджали ступінь розвитку ахеменідського суспільства на декілька століть.

Реформи Дарія торкнулися усіх сфер життя держави. Чітко вкажіть, які наслідки – позитивні чи негативні, мали ці реформи для становища населення (персів і завойованих народів), для централізації держави, для здійснення зовнішньої політики.

Семінарське заняття 11. Соціально-економічний розвиток староіндійського суспільства за Законами Ману та «Артхашастрою»

(4 год.).

План

1. Економічний розвиток стародавньої Індії та його особливості в сер. I тис. до н. е.
2. Варно-кастовий лад як особливість соціального устрою Стародавньої Індії.
3. Форми власності й залежності в староіндійському суспільстві.
4. Система общин і сім'я в соціальній стратифікації індійського суспільства.

Опрацювати поняття: варна, джаті, каста, брахмани, кшатрії, вайш'ї, шудри, чандали, кармакари, даса, дхарма.

Література

Основна:

1. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
2. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

3. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей.

Луцьк. 2022.75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>

4. Білик В. Правове становище жінки у Стародавній Індії. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Чис. 26. 2022. С. 194-198. DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.31>

Методичні рекомендації.

Розглядаючи питання про економічний розвиток Індії означеного періоду, необхідно виділити основні види занять стародавніх індійців – землеробство, скотарство, ремесла, торгівля; з'ясувати, які з них були переважаючі, якими шляхами (екстенсивним чи інтенсивним) ішов їх розвиток; як на цей розвиток впливали кліматичні умови, географічне розташування, політична ситуація тощо. Основу господарства складало іригаційне землеробство (які його особливості і відмінності), визначте, яких розводили тварин і з якою метою, які види ремесел розвивались, якою була торгівля (внутрішня і зовнішня), що було предметом торгівлі.

Сутність варно-кастового ладу є темою другого питання. Особливістю Стародавньої Індії був поділ населення на чотири варни: брахманів, кшатрійів, вайшій, шудр. Крім того, для індійського суспільства був характерним чіткий поділ на касты – об'єднання людей за професійною ознакою. Керуючись «Законами Ману» та «Артхашастрою», визначте, яким чином індійці пояснювали походження кожної з варн, виявіть основну дхарму для всіх варн та дхарму кожної варни. Зверніть увагу на нерівноправність варн у цивільних справах, на залежність призначення покарань від варни потерпілого та злочинця. Також потрібно зупинитися на частині населення, що була поза варнами, так звані недоторкані (чандали).

«Закони Ману» та «Артхашастра» фіксували такі форми власності – державна (царська), общинна та приватна, і такі способи набуття права власності: спадкування, дарування, купівля, завоювання, лихварство, виконання роботи та отримання милостині. Знайдіть у тексті законів норми, які регулюють ці дії, а також виявіть види та способи укладення цивільних угод. Форми залежності – раби і наймані робітники-камкари (визначте їх

правовий статус, джерела рабства, з якої варни міг бути раб, їх чисельність і масовість їхньої праці, наймані робітники- каммкари.

У четвертому питанні необхідно розкрити суть міської та сільської общини, на основі законів показати організацію влади у них та її повноваження. Шлюб та сім'я настільки детально регламентовані законами, що фактично не стали явищами приватного життя. З'ясуйте умови укладення шлюбу (шлюбний вік, варнові обмеження, неприпустимість викупу нареченої); скільки жінок дозволялось мати чоловікам кожної варни; які обов'язки склали дхарму кожного з подружжя (зробіть наголос на становищі вдови). Визначте, якими були підстави для розірвання шлюбу, а також з'ясуйте правовий статус дитини, звернувши увагу на нерівність синів та дочок.

Семінарське заняття 12. Релігійний фактор у суспільному розвитку Стародавньої Індії (2 год.).

План

1. Релігія Вед як відображення індійського суспільства кінця II – середини I тис. до н. е.
2. Реформаційні віровчення середини I тис. до н.е.:
 - а) джайнізм;
 - б) буддизм;
 - в) індуїзм.

Опрацювати поняття: веди, упанішади, брахманізм, буддизм, індуїзм.

Література:

Основна:

1. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
2. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

3. Голоси стародавньої Індії: антологія давньоіндійської літератури; пер. із санскриту, упоряд. П. Ріттер. К.: Дніпро, 1982. 351 с.
4. Історія світової культури. Культурні регіони: Навч. посібник / Керівник авт. колективу Л. Т. Левчук. 3-є вид., перероб. і доп. К.: Либідь, 2000. 520с. С.138-181.

Методичні рекомендації.

Культурно-релігійний феномен Стародавньої Індії склався до середини I тис. до н. е. При розгляді питання про ведизм варто зауважити, що першу він був звичайною системою міфів, однак поступово перетворився на релігійно-міфологічний світогляд, який дістав назву брахманізму. Відображений він у священних книгах Вед. Необхідно назвати основні види цих книг; визначити, для кого вони призначалися і які основні постулати у них викладені; з'ясувати яких ведійських богів шанували стародавні індійці і як відбувалися жертвоприношення.

Оскільки ведизм (брахманізм) фактично пропагував ідеї родоплемінного ладу, то поступово він став відходити на задній план, а в староіндійському суспільстві з середини I тис. до н. е. дедалі популярнішими стають так звані реформаційні вчення – джайнізм, буддизм, індуїзм. Джайнізм більшість дослідників трактують як перехідний місток від ведизму до буддизму. При розгляді цього питання необхідно визначити час і місце зародження цього релігійно-філософського вчення, його основоположника, основні догми (основна – не пошкодження живих істот) тощо. Джайнізм виник на противагу ведизму, де надзвичайно поширеними були криваві жертвоприношення. Визначте, чи вдалося новій вірі витіснити попередню і наскільки.

Справжнім викликом ведизму став буддизм, Засновником нової релігії був Сідхартха (560–480 рр. до н. е.). Традиційно-теологічному брахманістичному тлумаченню дхарми буддизм протиставив свій, в багатьох випадках раціоналістичний підхід до розуміння тодішньої політико-правової думки і ідеології в цілому. Трактуювання дхарми, як і все світосприйняття раннього буддизму, пронизане проповіддю гуманізму, добрих відносин між

людьми, любові до ближнього, ненасильства. Для буддизму притаманна тенденція до зменшення ролі і масштабів покарань. Саме вчення вихваляє законність і законний шлях в житті. З'ясуйте, наскільки монолітним було це віровчення.

При розкритті сутності індуїзму варто зосередити увагу на тому, що це також не є монолітна релігія, це є синтез буддійсько-брахманської релігії. Визначте догми цього віровчення, яким богам поклонялися віруючі (чисельність цих богів, найважливіші з них), зупиніться на аналізі релігійних текстів індуїзму – шруті та емріті.

Семінарське заняття 13. Період воюючих царств та централізація Китаю (2 год.).

План

1. Боротьба китайських царств за політичну гегемонію. Період Чжаньго.
2. Реформи Шан Яна в царстві Цінь.
3. Завоювання Цінь в кінці III ст. до н. е. та утворення централізованої імперії Цінь.
4. Внутрішня та зовнішня політика Цінь Шіхуанді. Криза і розпад імперії.

Опрацювати поняття: Чжаньго, Піднебесна, ван, ді, ранг, конфуціанство, легізм, Велика Китайська стіна.

Література

Основна:

1. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. К.: Либідь, 2002. 590 с.
2. Кошовий С. Періодизація періоду Чжаньго: дискусійні питання. Етнічна історія народів Європи. 2014. Вип. 43. С. 137–141.

Додаткова:

3. Кошовий С. Діяльність Сяо гуна, правителя царства Цінь. Китаєзнавчі дослідження. 2012. Т. 2. С. 12–16.

4. Кошовий С. До питання послідовників Шан Яна. Етнічна історія народів Європи. 2013. Вип. 39. С. 149–150.
5. Кошовий С.А. Нові джерела з історії держави Цінь доби Чжаньго. Проблеми джерелознавства, історіографії та історії Сходу: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої 90-річчю з дня народження проф. В. М. Бейліса. Луганськ, 2013. С. 123–127.
6. Кошовий С. Реформи Шан Яна та минуле держави Цінь: тлумачення Лейденської синологічної школи. Китаєзнавчі дослідження. 2015. № 1–2. С. 11–18.
7. Кошовий С. Шан Ян і його концепція держави. Етнічна історія народів Європи. 2015. Вип. 45. С. 137–148.
8. Qin Shi Huang. URL: <https://www.britannica.com/biography/Qin-Shi-Huang>

Методичні рекомендації.

Готуючись до першого питання, необхідно спочатку дати коротку характеристику періоду старокитайської історії, відомому в літературі як Епоха Воюючих Царств. З'ясуйте тривалість цього періоду, визначте царства, які боролися за домінування, і як з часом змінювалася розстановка сил і склад держав, що воювали, які події привели до домінування в цій боротьбі царства Цінь. Аналізуючи реформи Шан Яна, попередньо з'ясуйте його походження і шлях на політичну арену, а також визначте спрямованість реформ, у яких сферах вони проводились та їх результативність.

Очевидно, що саме реформи Шан Яна сприяли піднесенню царства Цінь. Покажіть основні завоювання царства Цінь в кінці III ст. до н. е. та охарактеризуйте його правителя Ін Чжена. Розгляньте перетворення царства на централізовану імперію, яка почала відігравати провідну роль в регіоні в означений час. Визначте основні напрямки та особливості зовнішньої політики цінських імператорів. Також проаналізуйте внутрішню політику Цінь Шихуанді (акцентуйте увагу на розбудові держави, а також на тотальному

контролі населення та його неймовірній експлуатації). Зупиніться на аналізі особи імператора.

З'ясуйте деталі про останній період життя імператора Цінь Шихуанді, за яких обставин він помер і коли був похований. Визначте роль найближчого імператорського оточення у подальших подіях в країні, зокрема в організації так званого перевороту, коли владу отримав не старший, а молодший син Цінь Шихуанді. Яким правителем він був (дайте йому характеристику). Визначте причини всенародного повстання в імперії і його наслідки.

Семінарське заняття 14. Політичний та соціально-економічний розвиток Китаю в к. III ст. до н. е. – II ст. н. е. (2 год.).

План

1. Виникнення імперії Хань в кінці III ст. до н. е. Внутрішня політика Лю Бана.
2. Посилення централізації держави. Внутрішня та зовнішня політика У-ді та його наступників.
3. Реформи Ван Мана та повстання червонобрових.
4. Повстання «жовтих пов'язок». Падіння імперії Хань у II ст. н. е.

Опрацювати поняття: ван, міра довжини - чжан; міра площі - цин, му, міра ваги - цзюнь, лян, шу; конфуціанство, даосизм, легізм.

Література

Основна:

1. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навч. посібник. К.: Либідь, 2002. 590 с.

Додаткова:

2. Малявин В. В. Китайская цивилизация. М.: «Издательство АСТ», 2001. 632 с.
3. The Red Eyebrows and Lulin Uprisings. *An Encyclopaedia on Chinese History, Literature and Art*. URL: <http://www.chinaknowledge.de/History/Terms/chimei.html>

4. ChinaKnowledge. de - An Encyclopaedia on Chinese History, Literature and Art [URL:http://www.chinaknowledge.de/History/Myth/shang.html](http://www.chinaknowledge.de/History/Myth/shang.html)
- 5.The Han Dynasty - The First Empire in Flames. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FwEkp4I75OA>
- 6.Han Dynasty (206 B.C.–220 A.D.). HEILBRUNN TIMELINE OF ART HISTORY URL: https://www.metmuseum.org/toah/hd/hand/hd_hand.htm

Методичні рекомендації.

Розгляньте та проаналізуйте події, які відбувалися в Китаї після смерті Цінь Шихуанді та його спадкоємців, визначте основні групи повсталих та їхніх керівників. Як відомо, перемогу здобули повстанці на чолі з сільським старостою Лю Баном. Висловіть свою точку зору чому так сталося. Визначте основні напрямки внутрішньої політики Лю Бана як керівника новоутвореної держави Хань і якою була мета реформувань, на чому вони базувалися і чи вдалося досягти поставлених цілей.

Лю Бан прагнув встановити у своїй державі мир і порядок. Щоб вгамувати повсталий народ, він вдався до реформ, спрямованих на послаблення державного гніту. Однак, за роки правління йому так і не вдалося навести лад і втихомирити бунтівників. Лише посилення тиску, введення нових податків та обмеження прав населення (такі заходи проводив новий імператор У-ді) дозволили стабілізувати ситуацію. Розкрийте суть реформаційних заходів У-ді, порівняйте його реформи з реформами Шан Яна (Цінь) та Лю Бана (Хань). Покажіть, як жорстокий політичний режим У-ді та його наступників сприяв поляризації суспільства і підштовхував його до нових заворушень.

На початку нашої ери в Західній Хань населення, доведене до відчаю, піднялося на повстання, організоване конфуціанцями. Владу у статусі регента узурпував Ван Ман, правління якого також пов'язане з реформами. Розкрийте їхню суть, проаналізуйте їх і поясніть, чому ці заходи знову привели до повстання. Визначте учасників, хід, мету та наслідки повстання червонобрових.

У ході повстання влада була змушена втікати на схід держави, тому наступний період старокитайської держави в історичній літературі називається Східна Хань. Щоб стабілізувати ситуацію, влада була змушена піти на поступки, але з часом становище населення знову погіршилося (визначте особливості внутрішньої політики нової влади), що вкотре привело до повстання. Визначте рушійні сили, мету, хід та наслідки повстання «жовтих пов'язок».

Семінарське заняття 15. Методика навчання історії первісного суспільства та Стародавнього Сходу у школі (2 год.) .

План

1. Аналіз навчальної програми та підручників з інтегрованого курсу історії для 6 класу.
2. Методи навчання та форми і прийоми організації навчально-виховного процесу з історії первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки .
3. Прийоми і методи активізації пізнавальної діяльності учнів: прийоми конкретизації, проблемний виклад матеріалу, використання наочності та інформаційно-комунікаційних технологій навчання.
4. Вивчення історії первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки в умовах дистанційного навчання.

Опрацювати поняття: методика викладання, форми, методи, проблемний підхід, візуалізація, інформаційно-комунікаційні технології, дистанційне навчання.

Література

Основна:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. Офіційний вісник України. 2012. № 11. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/1392-2011-%D0%BF>
2. Закон про освіту. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

3. Дічківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. К.: Академвидав, 2004. 352 с.

Додаткова:

6. Бандровський О., Власов В., Данилевська О. Історія України. Всесвітня історія : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2023. 256 с.
7. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 292 с. : іл
8. Щупак І., Бурлака О., Власова Н., Піскарьова І. Історія України. Всесвітня історія : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Оріон, 2023. 256 с.

Методичні рекомендації:

Вивчення курсу всесвітньої історії у школі розпочинається в шостому класі. У 6 класі формуються основні поняття, вміння та навички, необхідні учням для сприйняття більш складного матеріалу в наступних класах. Тому надзвичайно важливо сформувати необхідні вміння та навички у шестикласників. Це можна досягти шляхом правильного вибору та застосування форм, методів і прийомів організації навчального процесу.

Найперше варто проаналізувати основні документи, які визначають організацію навчального процесу в школі, розглянути Програму, підручники та продемонструвати як у них відображено вивчення історії первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки, скільки годин відводиться, на які теми і підтеми ділиться матеріал в підручниках тощо. При підготовці до другого питання варто визначити основні форми організації навчальної роботи – це урок. Варто визначити, які є типи уроків (урок-лекція, урок-екскурсія, урок, де учні займаються групою, індивідуально або ж виконують самостійну роботу. Потрібно охарактеризувати кожен вид уроку, визначити, які методи і прийоми необхідно застосовувати вчителю для досягнення поставлених

цілей. Важливо також з'ясувати, яка форма уроку буде найкращою для шестикласників.

Історія первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки надзвичайно складна, містить багато фактів, подій тощо. Саме тому учням важко засвоювати цей матеріал. Крім того, у силу вікових особливостей учні в цьому класі ще погано орієнтуються в хронології, складно фіксують поняття і розуміють їх. Зважаючи на це, вчителів необхідно детально і скрупульозно продумувати подання кожної теми. Найкраще засвоєнню нового матеріалу сприяє його візуалізація. Тому варто проаналізувати метод використання наочності та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Окремо слід зупинитися на характеристиці таких форм подачі матеріалу як картинна розповідь, розповідь у формі «подорожі в минуле», прийомі персоніфікації явищ і подій, драматизації і введенні цікавих подій і фактів. Визначити і проаналізувати нетрадиційні форми уроків (історична гра, дискусія тощо).

Реалії сьогоденні такі, що навчальний процес в закладах освіти усіх типів і рівнів у нас відбуваються переважно у дистанційній формі. Це породжує низку проблемних питань і вимагає особливих вмінь і навичок для їхнього вирішення. Тому при підготовці до третього питання слід зосередитися на аналізі та характеристиці тих навчальних платформ, які пропонує профільне міністерство для навчання учнів. Варто визначити позитивні і негативні сторони використання ZOOM, Viber, Classroom і визначити, котра з них зручніша.

ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема	Кількість годин
Основні етапи розробки сучасної періодизації найдавнішої історії людства.	4
Біологічні та соціальні чинники антропосоціогенезу.	4
Антропологічні характеристики первісної людини на різних етапах її формування.	4
Економічні та соціальні засади переходу до патріархату.	4
Влада та власність у первісному суспільстві. Феномен влади-власності.	5
Місце і роль ідеологічних уявлень в житті первісної людини.	4
Зародження феномену східного деспотизму.	4
Особливості виникнення та розвитку, закономірності формування держави як суспільного інституту на Сході.	4
Держава і суспільство: вироблення принципів взаємовідносин.	4
Влада та власність на Сході. Феномен влади-власності.	4
Принципи соціальної стратифікації давньосхідних суспільств.	4
Місце і роль релігійних та філософсько-етичних вчень у формуванні феномену східного деспотизму.	4
Становище жінки у старосхідних державах.	5
Вплив релігії на розвиток культури давньосхідних народів.	4
Разом	58

ПЕРЕЛІК КОНТРОЛЬНИХ ПИТАНЬ З ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ

1. Джерела, історіографія, хронологія та періодизація первісної історії.
2. Єгипет під владою гіксосів. Боротьба за відновлення централізованої держави.
3. Політичний устрій староіндійських держав.
4. Основні цивілізації в межах Стародавнього Сходу. Хронологія та періодизація.
5. Експедиція єгипетської правительки Хатшепсут в Пунт.
6. Створення та розвиток писемності в Дворіччі.
7. Русійні сили та основні етапи антропосоціогенезу.

8. Єгипетське суспільство епохи Нового царства.
9. Створення та розвиток писемності в Дворіччі.
10. Джерела з історії Стародавнього Єгипту..
11. Найдавніші держави Месопотамії.
12. Релігійно-філософські системи стародавнього Китаю.
13. Проблеми походження людських рас. Великі й малі раси, контактні расові групи.
14. Перші держави в Китаї.
15. Ванське царство Урарту в I тис. до н. е.
16. Праобщина. Роль мисливства в розвитку праобщини.
17. Хронологія та періодизація історії Стародавнього Єгипту.
18. Музика і театр в стародавній Індії та Китаї.
19. Статеві-сімейні стосунки в праобщині. Зародження дуальної екзогамії та груповий шлюб.
20. Єгипет в період Стародавнього царства.
21. Джерела з історії Стародавньої Месопотамії. Епос про Гільгамеша.
22. Виникнення мислення та мови. Зародження ідеологічних уявлень та мистецтва.
23. Дворіччя під владою III династії Ура.
24. Світогляд стародавніх іранців. Зороастризм.
25. Територіальне розширення ойкумени в верхньому палеоліті.
26. Соціальна структура та політична організація Ассирійської держави I тис. до н. е.
27. Мідійське царство.
28. Виникнення первісної общини. Перехід до пізнього палеоліту.
29. Природнокліматичні умови Східносередземноморського регіону в давнину.
30. Реформи Тіглатпаласара III і третє піднесення Ассирії.
31. Ранньопервісна община. Господарська діяльність ранньопервісної общини.
32. Нововавилонське царство.
33. Реформи Ван Мана в Китаї, їх соціальна та політична суть.
34. Житла, побут та поселення ранньопервісних общин.

35. Періодизація історії Стародавнього Ірану.
36. Повстання “жовтих пов'язок” в Китаї.
37. Суспільні та соціально-економічні відносини в ранньопервісній общині.
38. Природнокліматичні умови Стародавнього Ірану.
39. Перші держави в долині Гангу.
40. Шлюб та сім'я в ранньопервісній общині. Парна сім'я та її характерні риси.
41. Зовнішня політика держави Ахеменідів VI - IV ст. до н.е.
42. Світогляд стародавніх індійців.
43. Родоплемінна організація та організація влади в ранньопервісній общині.
44. Джерела з історії Стародавньої Індії.
45. Єгипет періоду Середнього царства.
46. Духовна культура ранньопервісної общини.
47. Хронологія та періодизація історії Стародавньої Індії.
48. Соціальна структура і політична організація Староавілонського суспільства.
49. Криза мисливства та перспективи привласнюючого господарства в неоліті.
50. Природнокліматичні умови Стародавнього Єгипту та Месопотамії в давнину.
51. Староавілонське царство.
52. «Неолітична революція» та її наслідки.
53. Характеристика джерельної бази історії стародавнього Китаю
54. Старохетське царство.
55. Основні осередки виникнення та розвитку відтворюючого господарства.
56. Зовнішня політика фараонів Нового царства в Єгипті.
57. Фінікія та Сирія в I тис. до н. е.
58. Перші землероби та скотарі на території України.
59. Перська держава в V - IV ст. до н.е.
60. Джерела з історії Стародавнього Китаю.
61. Пізньопервісна община: становлення та розвиток. Основні риси племінної організації землеробів і скотарів.
62. Дворіччя під владою Аккаду.

63. Стародавній Елам.
64. Суспільний поділ праці в пізньопервісній общині.
65. Імперії Цінь і Хань в Китаї.
66. Організація перської держави за Дарія I.
67. Виникнення надлишкового продукту та зміни у відносинах власності.
68. Особливості періодизації історії Стародавнього Китаю.
69. Ассирія в I тис. до н.е.
70. Шлюб та сім'я в пізньопервісній общині. Взаємини родичів та особливості соціалізації в пізньопервісній общині.
71. Індська цивілізація. Заселення Північної Індії аріями.
72. Створення централізованої держави в Єгипті.
73. Організація влади, управління та соціального контролю в пізньопервісній общині. Міжобщинні відносини.
74. Повстання «червонобрових» в Китаї.
75. Виникнення «світової» Перської держави.
76. Духовна культура пізньопервісної общини.
77. Держава Чжоу в Китаї.
78. Палестина в I тис. до н. е.
79. Головні передумови політогенезу. Впровадження у виробництво металу та його наслідки. Обмін та його місце в становленні політичної влади.
80. Реформи Шан Яна та їх значення для розвитку держави Цінь.
81. Перші деспотії у Дворіччі.
82. Основні форми розкладу первісного суспільства. Патріархат. Пізній матриархат.
83. Держава Ахеменідів.
84. Розвиток природничо-наукових знань в стародавньому Китаї.
85. Виникнення додаткового продукту та приватної власності. Зародження експлуатації, її форми.
86. Імперія Маур'їв.
87. Легістська модель давньокитайської цивілізації.
88. Становлення держави. Основні шляхи інституалізації влади.

89. Особливості соціального та політичного розвитку Стародавньої Індії.

90. Вплив релігійного фактору на розвиток суспільства і держави у Стародавньому Сході.

Шкала оцінювання

Оцінка в балах	Лінгвістична оцінка	Оцінка за шкалою ECTS	
		оцінка	пояснення
90–100	Відмінно	A	відмінне виконання
82–89	Дуже добре	B	вище середнього рівня
75–81	Добре	C	загалом хороша робота
67–74	Задовільно	D	непогано
60–66	Достатньо	E	виконання відповідає мінімальним критеріям
1–59	Незадовільно	Fx	Необхідне перекладання

ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ТА ДОПОМІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ:

Основна:

1. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Методичні рекомендації для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 75 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21025a>
2. Білик В. Історія первісного суспільства та Стародавнього Сходу. Збірник тестових завдань для студентів історичних спеціальностей. Луцьк. 2022. 142 с. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21032>
3. Луговий О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний посібник. Ч.1. Одеса: ОНУ. 2021. 214 с.
4. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу; під ред. Шама О. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 488 с.
5. Давньоєгипетська література в українських перекладах / ред. та упоряд. Миколи Тарасенка; передм. Миколи Тарасенка, Дар'ї Зіборової. Київ-Харків: Видавець Олександр Савчук, 2022. 256 с. : іл., мапа.

6. Залізник Л. Л. Первісна історія України: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1999. 264 с.
7. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник. Київ: Либідь, 2002. 590 с.
8. Станко В. Н. Історія первісного суспільства. Київ: Либідь, 1999. 239 с.

Допоміжна:

9. Білик В. А., Губарик Ю. В. Піднесення Іудейського царства за правління царя Аси. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*. Луцьк. 2017. С.47-50.
10. Білик В. Правове становище жінки у Стародавній Індії. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Чис. 26. 2022. С. 194-198. DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.31>
11. Білик В. Роль релігійного фактору в історії старосхідних цивілізацій: до історіографії питання. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки : Історичні науки*. Луцьк, 2012. № 11. С. 140-145.
12. Білик В. Роль і місце жінки в старосхідному суспільстві (на прикладі Стародавньої Месопотамії) *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: Історичні науки*. Луцьк, 2019. № 5 (389). С.115–121.
13. Голоси стародавньої Індії: антологія давньоіндійської літератури; пер. із санскриту, упоряд. П. Ріттер. К.: Дніпро, 1982. 351 с.
14. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. Офіційний вісник України. 2012. № 11. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/1392-2011-%D0%BF>
15. Закон про освіту. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

16. Залізник Л. Л. Доба катастроф у первісній Європі та її історичні наслідки. *Кам'яна доба України: зб. наук. праць*. К., 2008. Вип. 11. С. 96–115.
17. Історія світової культури. Культурні регіони: Навч. посібник / Керівник авт. колективу Л. Т. Левчук. 3-є вид., перероб. і доп. К.: Либідь, 2000. С.138-181.
18. Кошовий С. Діяльність Сяо гуна, правителя царства Цінь. *Китаєзнавчі дослідження*. 2012. Т. 2. С. 12–16.
19. Кошовий С. До питання послідовників Шан Яна. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 39. С. 149–150.
20. Кошовий С.А. Нові джерела з історії держави Цінь доби Чжаньго. *Проблеми джерелознавства, історіографії та історії Сходу*: матеріали Міжнар. наук.конф., присвяченої 90-річчю з дня народження проф. В. М. Бейліса. Луганськ, 2013. С. 123–127.
21. Кошовий С. Реформи Шан Яна та минуле держави Цінь: тлумачення Лейденської синологічної школи. *Китаєзнавчі дослідження*. 2015. № 1–2. С. 11–18.
22. Кошовий С. Шан Ян і його концепція держави. *Етнічна історія народів Європи*. 2015. Вип. 45. С. 137–148.
23. Степанчук В. М. Нові дані до вивчення ранніх етапів освоєння території Східноєвропейської рівнини у палеоліті. *Кам'яна доба України : зб. наук. праць*. К., 2008. Вип. 11. С. 23–41.
24. Романова О. О. Культ фараона в стародавньому Єгипті. *Український історичний журнал*. 2000. № 4. С. 58–65.
25. Цебрій І. А. Творець найкласичнішої стародавньої деспотії: штрихи до портрета Дарія І. *Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання: зб. наук. праць за матеріалами доп. і повідомл. Дев'ятого Всеукр. наук.-практ. семінару (26–27 берез. 2015 р.)*. Полтава, 2015. С. 29–36. URL: <https://bit.ly/3Wgw5nV>
26. Яблонський В. В. Дипломатичні відносини Стародавнього Єгипту за правління Тутмоса III з країнами Східного Середземномор'я та

- Близького Сходу. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб.: серія історична*; [редкол.: С. А. Копилов (гол. ред.), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип. XIII. С. 84–90.
27. Abbott Jacob. *History of Darius the Great*. New York. 1850. 288 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=Dy46RTDpaCYC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
28. Colonna Angelo. Religious Practice and Cultural Construction of Animal Worship in Egypt from the Early Dynastic to the New Kingdom Ritual forms, material display, historical development. *Archaeopress Egyptology* 36. 2021. URL: <https://www.archaeopress.com/Archaeopress/DMS/A832CE4D4657468991EEBDFE837FE28F>
29. Etim E. Okon Ph.D. Religion and politics in ancient Egypt. *Am. J. Soc. Mgmt. Sci.*, 2012, 3(3): 93-98. URL: <https://www.scihub.org/AJSMS/PDF/2012/3/AJSMS-3-3-93-98.pdf>
30. Hill Marsha. Art, Architecture, and the City in the Reign of Amenhotep IV / Akhenaten (ca. 1353–1336 B.C.). HEILBRUNN TIMELINE OF ART HISTORY. URL: https://www.metmuseum.org/toah/hd/amar/hd_amar.htm
31. Briant Pierre. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Eisenbrauns. 2002. 1196 p.
32. URL: https://books.google.com.ua/books?id=lxQ9W6F1oSYC&q=false&redir_esc=y#v=snippet&q=false&f=false
33. Wilkinson Toby. *The Rise and Fall of Ancient Egypt*. Hardcover. 2010. 646 p. URL: <https://www.goodreads.com/book/show/8536070-the-rise-and-fall-of-ancient-egypt>
34. Thapar Romila. *The Penguin History Of Early: From The O: From the Origins to AD 1300* URL: <https://www.amazon.in/Penguin-History-Early-India>
35. Complete atlas of China: containing separate maps of the eighteen provinces of China proper and of the four great dependencies by Stanford, Edward, 1856-1917; China Inland Mission. URL: <https://archive.org/details/cu31924023258241/page/n37/mode/2up>

36. Бандровський О., Власов В., Данилевська О. Історія України. Всесвітня історія : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2023. 256 с.
37. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України. Всесвітня історія: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 292 с. : іл
38. Щупак І., Бурлака О., Власова Н., Піскарьова І. Історія України. Всесвітня історія : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Оріон, 2023. 256 с.

Інтернетресурси

1. Ancient Egyptian Literature. URL: https://www.worldhistory.org/Egyptian_Literature/
2. Briant Pierre. Gaumāta. *Encyclopedia Iranica*. URL: <https://iranicaonline.org/articles/gaumata->
3. Callieri Pierfrancesco. India relations: Achaemenid period. *Encyclopedia Iranica*. URL: <https://iranicaonline.org/articles/india-iii-relations-achaemenid-period>
4. Cartwright Mark. Persian Wars. *World History Encyclopedia*. URL: https://www.worldhistory.org/Persian_Wars/
5. ChinaKnowledge. de - *An Encyclopaedia on Chinese History, Literature and Art* URL: <http://www.chinaknowledge.de/History/Myth/shang.html>
6. Dandamayev M. A. Bardiya. *Encyclopedia Iranica*. URL: <https://iranicaonline.org/articles/bardiya-son-of-cyrus>
7. Dandamayev M. A. The Bible as a Source for Median and Achaemenid History. *Encyclopedia Iranica*. URL: <https://iranicaonline.org/articles/bible-i>
8. History in India. URL: https://en.satyavedapusthakan.net/2017/07/31/history-of-the-jews-across-india-around-the-world/?gclid=Cj0KCQiAr8eqBhD3ARIsAJe-buPzJsJg6Wo0TVnwqJbeK2Gyum5aVSAFA8MQPexX_mDVHbVCHL2PEfUaAIYwEALw_wcB

9. 7 Must-Read Books on Ancient Indian History to Unveil the Past Read more at:

URL: https://economictimes.indiatimes.com/top-trending-products/books/must-read-books-on-ancient-indian-history-to-unveil-the-past/articleshow/101008704.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst

10. The Human Journey. URL: <https://humanjourney.us/shop/>

11. The Red Eyebrows and Lulin Uprisings. *An Encyclopaedia on Chinese History, Literature and Art*. URL: <http://www.chinaknowledge.de/History/Terms/chimei.html>

12. The Han Dynasty - The First Empire in Flames. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FwEkp4I75OA>

13. Han Dynasty (206 B.C.–220 A.D.). HEILBRUNN TIMELINE OF ART HISTORY URL: https://www.metmuseum.org/toah/hd/hand/hd_hand.htm

14. Qin Shi Huang. Encyclopædia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Qin-Shi-Huang>

УДК 94(3)(072)
ББК 63.3(0)2я73-9
І-9

Білик Вікторія. Історія первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки. Методичні рекомендації для здобувачів освіти спеціальності 014 – Середня освіта (Історія та громадянська освіта) освітньо-професійної програми «Середня освіта. Історія та громадянська освіта». Луцьк, 2025. 70 с.

У виданні вміщено силабус освітнього компонента «Історія первісних спільнот та стародавніх цивілізацій Азії та Африки», складений відповідно до планів факультету історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки з напрямку підготовки «Історія», кваліфікаційний рівень «Бакалавр»; теми і плани практичних занять, основні терміни, методичні рекомендації здобувачам освіти для підготовки до семінарських занять, перелік тем для самостійного опрацювання, контрольних питань та перелік основної і допоміжної літератури з ОК.

УДК
94(3)(072)
ББК 63.3(0)2я73-9
І-90

© Білик В. А.
© Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2025.